

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO IN UMETNOSTNO ZGODOVINO

URŠA ZAKRAJŠEK

Mila Kačič in Jakob Savinšek

Eros v likovni in pesniški podobi

Diplomsko delo

Mentorici:
izr. prof. dr. Irena Novak Popov,
doc. dr. Beti Žerovc

Dvopredmetni univerzitetni študijski
program prve stopnje Slovenistika;
Dvopredmetni univerzitetni študijski
program prve stopnje Umetnostna
zgodovina

Ljubljana, 2014

Priloga 1

Izjava o avtorstvu

Izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu s strokovnimi standardi in z veljavno zakonodajo.

Kamnik, 3. septembra 2014

Urša Zakrajšek
(lastnoročni podpis)

Priloga 2

Izjava kandidata / kandidatke

Spodaj podpisani/a _____ izjavljam, da je
besedilo diplomskega dela v tiskani in elektronski obliki istovetno, in

dovoljujem / ne dovoljujem
(ustrezno obkrožiti)

objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

Datum:

Podpis kandidata / kandidatke:

Priloga 3

Zahvala

Pričujoče diplomsko delo je odraz dobrih treh let dela na dodiplomskem študiju slovenistike in umetnostne zgodovine. Pojmujem ga kot prelomnico, zato bi se ob tej priložnosti rada zahvalila vsem, ki so v tem času vplivali name in me motivirali, da sem tako osebno kot tudi strokovno napredovala.

Na prvem mestu bi se zahvalila staršem za vsestransko podporo v času študija in pisanja diplomskega dela.

Posebej rada bi se zahvalila gospe Ivanki Mežan, ki mi je, kar se da nazorno in čustveno, predstavila intimen odnos med osebama, ki sta ključni za mojo diplomsko delo.

Zahvala gre tudi obema mentoricama, izr. prof. dr. Ireni Novak Popov in doc. dr. Beti Žerovc, ki sta mi s svojo strokovnostjo in pedagoškim pristopom pomagali pri izdelovanju diplomskega dela.

Izvleček

MILA KAČIČ IN JAKOB SAVINŠEK: Eros v likovni in pesniški podobi

V diplomskem delu se bom posvetila dvema umetnikoma, ki sta zaznamovala slovensko likovno in gledališko področje, oba pa sta bila tudi pesnika. Pisala bom o pesnici Mili Kačič, ki s svojo intimistično poezijo še danes navdihuje vrsto ljudi in o kiparju Jakobu Savinšku, ki je eden prvih po drugi svetovni vojni v slovenski prostor vnašal nove smernice abstraktnega kiparstva. Moje diplomsko delo poskuša zajeti tako interpretacijo njune umetnosti kot tudi njun medsebojen, intimen odnos, zato je tudi podnaslov *Eros v likovni in pesniški podobi*. Kljub razlikovanju med umetnostma, popolnoma različnima smerema in razvojih, sta bila pesnica in kipar življenjska sopotnika, ki sta ustvarjala drug za drugega ter drug o drugem. V diplomskem delu bom poskušala na njuno umetniško ustvarjanje pogledati s te perspektive in njun osebni odnos vključiti tudi v interpretacijo izbranih umetniških del.

Ključne besede: Mila Kačič, Jakob Savinšek, intimistična poezija, abstraktno kiparstvo, eros, ljubezen, soustvarjanje

Abstract

MILA KAČIČ AND JAKOB SAVINŠEK: Eros in art and poetry

In this thesis I focus on two artists who marked Slovene area in the field of art history and poetry. I discuss the poet Mila Kačič, who nowadays inspires various people with her intimistic poetry and about the sculptor Jakob Savinšek, who was one of the first sculptors that presented new trends of abstract sculpture. My thesis does not only include summarizing the already written texts about the two artists, but also mutual intimate relationship, which is why the thesis has title *Eros in art and poetry*. Despite the differences between the two arts and completely different disciplines and ways of development, the poet and the sculptor were life partners, who created for and about each other. In thesis I will put forward the view of their art creations.

Key words: Mila Kačič, Jakob Savinšek, intimistic poetry, abstract sculpture, eros, love, co-creating

KAZALO

UVOD	7
BIOGRAFIJI UMETNIKOV	9
Mila Kačič	9
Jakob Savinšek	11
OBDODBE USTVARJANJA	13
Intimizem v poeziji.....	13
Modernizem in abstrakcija v kiparstvu	16
MILA KAČIČ	18
Eros v pesniški zbirki Mile Kačič <i>Neodposlana pisma</i>	18
<i>Neodposlana pisma</i>	19
Prvi razdelek v pesniški zbirki <i>Neodposlana pisma</i> : Iztrgani listi	22
Drugi razdelek v pesniški zbirki <i>Neodposlana pisma</i> : Neodposlana pisma.....	24
Tretji razdelek v pesniški zbirki <i>Neodposlana pisma</i> : Mati in dete	27
Četrty razdelek v pesniški zbirki <i>Neodposlana pisma</i> : Mozaik	30
JAKOB SAVINŠEK	32
Eros v kiparskem opusu Jakoba Savinška	32
Preplet Savinškove poezije s kiparjenjem	36
SMRT JAKOBA SAVINŠKA IN MILE KAČIČ	38
ZAKLJUČEK.....	40
POVZETEK	42
LITERATURA IN VIRI	43
SEZNAM PRILOG	45
SLIKOVNO GRADIVO	46

UVOD

*Zdaj s tvojim se je spojil moj korak
in misel moja v tvojo se potaplja.
A v to sladkost bo padla grenka kaplja,
če tvoja pot vodila bo v moj mrak.*

(Mila Kačič, tretja kitica pesmi *Pred vrati, Neodposlana pisma*, 1951)

»Mila Kačič je poleg svoje igralske kariere ustvarila še pravi pesniški opus; ta po številu verzov in zbirk sicer ni zelo velik, je pa vendar tolikšen in predvsem tako umetniško zlahten, da si je v slovenski književnosti pridobil svoje posebno, dovolj vidno in častno mesto.«¹

Janez Menart je v spremni besedi pesniške zbirke Mile Kačič *Okus po grenkem* zapisal naslednje: »Na splošno je ljubezen včasih opojna, včasih lepa, včasih vsakdanja, včasih negotova in skrbna, a marsikdaj tudi grenka, mučna in brezumna. Mila Kačič je pesnica postala in ostala zaradi ljubezni: njena opojnost jo je potegnila v čarobni krog, ko pa je bila enkrat v njem, ji je prejšnja brezmejna sreča začela prinašati skrb za skrbjo, bolečino in obup. Vsa njena poezija je tako rekoč od prve do poslednje pesmi posvečena in predana ljubezenskemu čustvu. V motivih njenih pesmi praktično ne najdemo nobenega, ki bi ne bil po tej ali oni poti povezan s tem osrednjim živcem njenega ustvarjanja. Šele v nekaj redkih zadnjih pesmih, ki so nastale že potem, ko je ljubezensko čustvo po smrti ljubljene moškega poniknilo v otopelo spokojnost prihajajočih jesenskih dni življenja, in ko je bila pesnica že izoblikovana, da ji je pisanje postalo že neubranljiva notranja potreba, je napisala nekaj razmišljajočih pesmi; in še pri teh – če že ne vsebinske – vsaj čustvene koreninice vodijo skozi resignacijo in melanholijo v stare pokrajine ljubezni.«²

»Ta neposredna povezanost med življenjem in pesniškim ustvarjanjem je Mili Kačič sama od sebe narekovala takó motive kot tudi njihovo medsebojno povezavo; verze je spletla v zgodbo njene resnično doživete ljubezni. Ta se začne po običajni, vsem skupni poti: prva srečanja, ljubezenska vročica, opojna sreča uslišnosti, prva nesoglasja, razhajanja in ponovna najdevanja ter dokončna ločitev; zatem prenos vse ljubezni na sad te ljubezni, na otroka; in slednjič izpoved o posebni usodi avtorice: smrt ljubljene moškega, zgubljeno samevanje po smrti, staranje in misel na lastno smrt – a vse še zmerom, do konca, s pridihom ali vsaj mislijo

¹ MENART 1987, p. 5.

² MENART, *ibid.*, p. 6.

na ljubezen, ki je bila vzrok vsega hudega. Iz teh vsebinskih motivov so zgrajene tri zbirke Mile Kačič, *Neodposlana pisma* (1951), *Letni časi* (1960) in tudi razširjeni izbor iz obeh knjig, *Spomin* (1973); prav tako v ta isti krog sodijo tudi njene zadnje pesmi.«³

*In če vse, kar imenujejo življenje, so le sanje,
potem bi hotel tebe vplesti vanje.*

(Jakob Savinšek, zadnja kitica pesmi *Edina si ...*, *Izbrane pesmi*, p. 49)

Jakoba Savinška poznamo predvsem kot enega najbolj izpostavljenih predstavnikov tiste generacije slovenskih kiparjev, ki so živeli in ustvarjali v sredini 20. stoletja. Kot je napisal Jure Mikuž v katalogu k Savinškovi veliki retrospektivni razstavi v Ljubljani leta 1994, se je kmalu po njegovi smrti začel okoli Savinška ustvarjati poseben mit.

»Resnično – Savinškovo življenje se zdi z današnje perspektive slehernika, ki ni posvečen v specifično procesa umetniškega ustvarjanja, kot tipičen primer 'umetniškega' življenja v ceneni in banalni zgodbi o umetniškem boemstvu. V Savinškovem življenju namreč ne manjka takšnih značilnih stereotipov, kot so neverjetna nadarjenost, popolna predanost svojemu delu, živahna erotika ter stalna življenjska tragika vse tja do njegove prezgodnje smrti.«⁴

Za mnoge ljubitelje umetnosti, ki Jakoba Savinška poznajo kot kiparja, je verjetno presenečenje, da se je ukvarjal tudi s poezijo. In da se je z njo ukvarjal zelo resno, priča njegova literarna zapuščina, ki jo je pred leti dobila v hrambo Rokopisna zbirka v Narodni in univerzitetni knjižnici.

V diplomskem delu bom obravnavala Milo Kačič predvsem kot pesnico, saj je njun odnos najbolj viden v pesmih. Pri Savinšku bom izpostavila njegova likovna dela, predvsem ilustracije, ki so izšle ob prvi pesniški zbirki Mile Kačič *Neodposlana pisma* in kipe, kjer jasno opazimo, da gre za portrete Mile Kačič. Njunih pesniških opusov ne bom primerjala zato, ker pesmi Jakoba Savinška ne razkrivajo, komu so namenjene, Milo Kačič pa v obravnavani pesniški zbirki jasno zapiše, da so pesmi v celoti posvečene Savinšku. Glavni predmet moje obravnave bo pesniška zbirka *Neodposlana pisma*, saj je v njej zajeto delo obeh

³ MENART, ibid., p. 6.

⁴ RUPERT 2003, p. 107.

– Miline pesmi in Savinškove ilustracije, čeprav zaenkrat ne vemo, ali so podobe nastale namensko za prvo pesniško zbirko ali je kipar pesnici dal le nekaj svojih že narejenih risb.

Savinšek in Kačičeva sta navidezno ustvarjala drug za drugega – v njenih pesmih je prepoznati posvečenost njemu, v njegovih kipih razpoznamo njen obraz. Njene pesniške zbirke krasijo njegove risbe, njegovi kipi nosijo njeno ime. Če ostanemo pri vidnem lahko rečemo, da je šlo za neko komplementarno ustvarjanje, izražanje likovnega in pesniškega s pridihom ljubezni in strastne predanosti. Vendar je žar njunega ustvarjanja v meni prebudil nekakšen dvom. Želela sem se poglobiti v umetnost obeh in ugotoviti intimno ozadje poezije Mile Kačič in Savinškovega kiparskega opusa.

Zdi si, da se vse začenja in končuje pri intimnem odnosu. Preden začnem s tem, bi se iskreno rada zahvalila gospe Ivanki Mežan, ki mi je, kar se da nazorno, opisala njuno razmerje, ki ni bilo na očeh vsakomur, kakor so to lahko Savinškovi kipi v galeriji in na prostem ter Miline zbirke pesmi na knjižničnih policah.

»Kako naj začnem, da boste razumeli? To je težko,... (molk). Ljubezen med njima je bila kot plamen – močna, strastna, predana. Toda – velik plamen ima malo žerjavice.«⁵ To se čuti v pesmih Mile Kačič, ki so vsebinsko zaključene in dovršene.

Praviloma so napisane striktno v prvi osebi ednine ter neposredno povezane z njenim življenjem in bivanjem. Kot pesniški subjekt se vedno iskreno razodene ona sama. Že naslov prve zbirke, *Neodposlana pisma*, nedvoumno nakazuje, da je njena poezija čisto avtobiografska, je hkrati njen umetniški konfiteor in kredo. Ali kot je povedala v enem od intervjujev: »Na meni je, da o sebi pišem tako, kot v resnici doživljam.«⁶ Zato se njena poezija razodene šele v povezavi z njeno biografijo.

BIOGRAFIJI UMETNIKOV

Mila Kačič

Rojena je bila 5. 10. 1912 v Sneberjah pri Ljubljani kot nezakonska hči. Po nekajletnem nastopanju na ljubiteljskih odrih in po študiju solopetja in dramske retorike na Državnem konservatoriju v Ljubljani (od 1935 do 1937) je bila članica zbora v ljubljanski

⁵ Pogovor z Ivanko Mežan, 26. 2. 2014.

⁶ <http://www.nm.sik.si/si/aktualno/detajl/?id=1169>, 20. 2. 2014.

Operi, od leta 1945 do upokojitve leta 1970 pa članica Drame SNG. Ustvarila je vrsto karakternih likov s posebnim smislom za komiko, humornost in karikiranost. Dobila je nekaj pomembnih vlog, kot so na primer: *Dorina* (Molière, *Tartuffe*), *Eva* (M. Krleža, *Vučjak*), *Dojka* (Shakespeare, *Romeo in Julija*), *Tona* (F. S. Finžgar, *Razvalina življenja*), *Gospodična Gilchrist* (B. Behan, *Talec*), *Ana Kopecka* (B. Brecht, *Švejk v drugi svetovni vojni*). Veliko je igrala na RTV Slovenija ter v filmih. Kot pesnica poudarjeno intimne, čustvene lirike se je uveljavljala že v petdesetih letih prejšnjega stoletja in objavila zbirke *Neodposlana pisma* (1951), *Letni časi* (1960), *Spomin* (1973).⁷

Za filmsko vlogo v *To so gadi* je dobila puljsko areno, leta 1978 in 1986 pa je dobila naslov igralkice leta, ko je igrala v *Kormoranu* Borisa Cavazze. Leta 1994 ji je Združenje dramskih umetnikov Slovenije podelilo tudi priznanje za življenjsko delo. Življenje ji s trpljenjem ni prizanašalo, saj je že leta 1961 izgubila življenjskega sopotnika Jakoba Savinška. Mlad je umrl tudi njun edini otrok – sin David (1949 – 1990).⁸ Pesnica je umrla 7. 3. 2000 v Ljubljani.⁹

V novem leksikonu slovenske književnosti je označena kot izrazito ženska pesnica, vendar tega ni jemala kot manjvredno oznako. Menila je namreč, da to le dokazuje, da o tem pišejo moški. Samo ti naj bi tako razlikovali pesnike. Po mnenju Mile Kačič se poezije ne da deliti na tipično moško in žensko, ker je vsa poezija le človeška.¹⁰

⁷ PREDAN 1990, p. 367.

⁸ TERAN 2002, pp. 4-5.

⁹ ŽEBOVEC 2006, p. 160.

¹⁰ TERAN, cit. n. 8., pp. 5-6.

Jakob Savinšek

Življenjska pot Jakoba Savinška se je pričela 4. 2. 1922 v Kamniku, ga vodila v gimnazijo v Ljubljano, med vojno v internacijo v Gonars in po krajšem zanimanju za medicino po vojni na ljubljansko Akademijo upodablajočih umetnosti. Tam je diplomiral leta 1949 in nato obiskoval še specialko za kiparstvo pri profesorju Borisu Kalinu. Že na akademiji, posebno, ko je aktivno posegel v slovensko likovno življenje, je vzbudil pozornost zaradi izredne psihične in fizične vitalnosti ter neutrudnega iskanja v svetu umetnosti.¹¹ Sodobniki se spominjajo Savinškove nenavadne razgibanosti, kjer je stalno tipanje vseh predmetov izdajalo njegovo kiparsko naravo.

V vojnih letih je svoj risarski talent razvijal pri slikarju Rihardu Jakopiču, prve napotke za kiparsko delo mu je dala Karla Bulovec Mrak. Decembra leta 1944 je spoznal deset let starejšo igralko Milo Kačič, ki je postala njegova življenjska sopotnica. Leta 1946 je prejel nagrado vlade LR Slovenije za napredek pri študiju kiparstva, leto kasneje nagrado slovenske vlade ob zaključku šolskega leta. Petdeseta leta so predstavljala v življenju Jakoba Savinška čas potovanj v tujino.¹²

Strastna želja in potreba po študiju umetnosti preteklih obdobij v stiku z izvirno umetnino in tudi želja po razširjanju in bogatitvi svojega umetniškega profila ob razvoju sočasne evropske umetnosti sta polnili v skiciranih list za listom. Leta 1952 je potoval po Italiji (Benetke, Rim, Firence) in v Švico, kjer se mu je odprl pogled v svetove velikanov umetnosti Lorenza Ghibertija, Leona Battiste Albertija, Hansa Holbeina, Edgarja Degasa, Emila Antonia Bourdella, Augusta Rodina, Aristida Maillola in drugih. Mlad kipar si je s slikarjem Vladimirjem Lakovičem leta 1953 uredil atelje, kjer je imel možnost modeliranja večjih kiparskih kompozicij. Za Savinška se je začelo plodno obdobje ustvarjanja tako intimnejših skulptur kot javnih plastik. V sklopu arhitekturne preureditve novomeških Vrat arhitekta Marjana Mušiča je bila že leta 1953 odkrita skupina plastik (*Talec*, *Pesem svobode*, doprsij Staneta Rozmana, Borisa Kidriča, ipd), kmalu so sledila velika javna naročila tako za plastike s tematiko NOB kot za spomenike znamenitim osebnostim (spomenik Simonu Gregorčiču, Ivanu Tavčarju, Ivanu Groharju idr.). Pri teh delih je bil Jakob Savinšek zelo

¹¹ STELE – MOŽINA 1961, p. 918.

¹² KLEMENC 1994, p. 138-141.

uspešen, kar sta mu priznala tako stroka kot tudi širše občinstvo. Aktivno se je udeleževal kiparskih simpozijev in prireditev, pripravil je tri samostojne razstave.¹³

Kljub fizični in psihični izčrpanosti je Jakob Savinšek ustvarjal do zadnjih trenutkov svojega življenja. Za srčno kapjo je umrl 17. 8. 1961 v Kirchheimu pri Würzburgu v Nemčiji, pokopan je bil pet dni kasneje na ljubljanskih Žalah.¹⁴

Kiparstvo, risbe, akvareli, ilustracija, gledališka scenografija, pisana beseda in neobjavljena poezija – vse to so bila področja Savinškove umetniške izpovedi. Ker je kipar umrl že v svojem devetintridesetem letu, ostaja njegov obsežni in notranje bogati opus žal torzo.¹⁵

¹³ KLEMENC, *ibid.*, pp. 141-143.

¹⁴ KLEMENC, *ibid.*, p. 144.

¹⁵ STELE – MOŽINA, *cit. n.* 11, p. 919.

OBDOBJE USTVARJANJA

V tem poglavju bi rada na kratko opredelila glavne principe ustvarjanja Jakoba Savinška in Mile Kačič ter obdobje, v katerem sta umetnika delovala. Ker sem si izbrala Savinškovo likovno delo in pesništvo Kačičeve, sta opusa zaradi raznorodnosti teh dveh umetnostnih zvrsti zelo težko primerljiva. Prav tako sta tudi namensko, nazorsko in slogovno na povsem različnih bregovih. Intimistična poezija teži k notranjemu izražanju posameznika, čustvom, patosu, osebni izpovedi, ali kot že ime samo pove – k intimi. Savinškovo kiparstvo pogosto sledi najnovejšim trendom v takratni abstrakciji, pogosto je zavezano velikim formatom in je kot javna plastika namenjeno tudi povsem drugačni recepciji kot intimistična poezija.

Intimizem v poeziji

Po drugi svetovni vojni pride do korenitih sprememb, ki so določale okoliščine za življenje literature: razmere za literarno ustvarjanje, možnosti knjižnega objavljanja, napeto razmerje z oblastjo. Partija je tudi po vojni vodila celotno družbo, vsa področja življenja in sicer ne najbolj smotrno in z ne najbolj ustreznimi kadri. Vladanje je bilo nemilo, nasilno. Ni bilo politične opozicije, nastopala je ena sama stranka, ki je na trd način izvajala hude reforme. To življenje je bilo na robu znosnega. V umetnosti je bila takrat zapovedana socrealistična usmeritev, vendar so umetniki od leta 1950 tako estetsko usmeritev zapuščali. Postajali so kritični, dvomili so v partijske odločitve (pisali so samo tisto, kar je bilo dovoljeno). Oblast je bedela nad tem, kaj se v revijah objavlja, nekaj številok so odstranili, nekaj cenzurirali, nekatere so celo prepovedali. Revije, kot na primer *Beseda*, *Revija 57* in *Perspektive*, so doživele ukinitve.¹⁶ Potrebno se je tudi zavedati, da so takšnim spremembam v umetnosti dejansko botrovale tudi drugačne politične razmere, kjer se je država že konec štiridesetih let 20. stoletja vidno oddaljila od Sovjetske zveze in začela dopuščati umetniški modernizem kot enega znanilcev drugačne politične usmeritve (štipendiranje študentov, podpora izmenjave s tujino ipd.).

Takoj po vojni so bili pesniki pod diktatom, da morajo vzgajati množice, morali so kazati pot v svetlo prihodnost. V poeziji je prišlo do graditeljske faze, kolektivistične poezije – v ospredju ni bil posameznik, niso bila njegova občutenja. Poezija je gradila na brezkonfliktnosti, na popolni zlitosti med posameznikom in družbo. Kolektiv je obvladoval

¹⁶ NOVAK POPOV 2002, pp. 271 – 273.

svet s svojo voljo in akcijo. Zato je perspektiva optimistična, idejno razvita, naravnana je v svetlo prihodnost. V središču je pozitiven človek, jezik je retorično privzdignjen, poln retoričnih figur, deklamatorski in apologetski, slavlilni. Samo pesemsko besedilo teži v monumentalnost, na izpostavljenih mestih postavlja gesla, ki se tičejo aktualne družbe.¹⁷

Do dokončnega preloma s to poezijo pride leta 1953. Ta letnica zaznamuje konec graditeljske poezije. Tega leta nastopi skupina mladih pesnikov, ki je bila prijateljsko povezana, vendar je skupaj nastopila zaradi tega, ker nobena založba ni želela tvegati, da bi izdala štiri prvence mladih pesnikov. Leta 1953 izide zbirka *Pesmi štirih*. To je postala mitizirana zbirka štirih avtorjev: Kajetana Koviča, Janeza Menarta, Cirila Zlobca in Toneta Pavčka. Vsak je objavil približno dvajset pesmi, v njih izpovedujejo osebna in notranja razpoloženja, ki jih je graditeljska poezija zanemarila. To je tiha poezija, prej je bil osebni glas preglašen z govorom skupnosti. Razmerje med svetom in subjektom je problematično in napeto, spominja na romantičen konflikt. Ta konflikt se tudi tu ohrani in ponovi.¹⁸

Kakšna je resničnost, kot jo slika intimistična poezija? Gola, trda, ujeta v rutino, vsakdanja, v njej se kaže tudi pomanjkanje, nobenega veličastja ne sproža. Za subjekt te poezije so značilna globinska občutja deziluzije, melanholije, žalosti in dvoma. Med vojno in po njej so vsi sanjali o lepšem svetu, zdaj se izkaže, da tega sveta ni. Lirski subjekt je odmaknjen v osebni svet, ki je družbeno nepomemben. Njegova drža je pasivna, kot da od daleč strmi, čaka in kot da njegova dejanja ne morejo ničesar spremeniti. Hkrati se premakne navdih v čustva in duševni svet posameznika kot enkratnega bitja, v samo njegovo enkratno usodo, ki ni povezana z življenjem drugih. Ti štirje pesniki so se pozneje uveljavili tudi vsak zase. Izražajo razočaranja nad svetom, redukcije na mehanizem, uniformiranost, izgubljanje individualnosti posameznika. Nasproti tej mehanizaciji postavljajo svoje cone smisla, idealov, lepote in vitalnosti.¹⁹

Kaj je lahko beg ali nasprotje resničnosti? Mladostna erotika, ki je plašna, razen pri pesmih Cirila Zlobca, včasih tudi ponesrečena, zlasti pri pesmih Janeza Menarta. Drugo zatočišče je narava, ki je polna čistih bitij, lepih dreves, svobodnih ptic, zlasti pri Ivanu Minattiju, ki je tej generaciji pridružen. Narava je pomemben element harmoničnih razmerij, deluje kot tolažba razočaranega človeka. Drugo zatočišče je tudi podeželje, hkrati je to tudi

¹⁷ Povzeto po: NOVAK POPOV, *ibid.*, pp. 271 – 273.

¹⁸ Povzeto po: NOVAK POPOV, *ibid.*, pp. 271 – 273.

¹⁹ Povzeto po: NOVAK POPOV, *ibid.*, pp. 271 – 273.

izvor identitete. Otroštvo je bilo za vse hitro končano, zato ni bilo nikoli izživeto v smislu igrive brezskrbnosti, pojavlja se kot nostalgija, nekaj, kar si zamišljajo.²⁰

V 60-ih in 70-ih letih se pridružijo kritiki družbe brezdušne civilizacije. Zavračajo redukcijo sodobnega človeka, hkrati pa čutijo, kako se življenje dogaja drugje, kako gre mimo hotenj posameznika, kot da je posameznik ujet v svoj prostor. Izkušajo tudi tujstvo med ljudmi in izpraznitev čustev, vendar se razlikujejo od naslednje generacije, ki je nosilec alienacije. Njihov odpor je manj radikalen in nikoli ne pridejo do nihilizma, nikoli ne zanikajo humanističnih idealov, pesmim dajejo etične poudarke. Njihova drža je iskanje pozitivnih rešitev in vztrajanje v nemogočih situacijah. V 70-ih letih gradijo osebne mitopoetske svetove, svojo pesniško mitologijo, ki ni mitologija v klasičnem smislu primitivnih plemen, a vseeno so zaključeni in smiselni svetovi (na primer Pavčkove *Poganske hvalnice*).²¹

Intimistična poezija ni pravi prelom, je samo tipanje v novo smer, zato jo lahko imenujemo protomodernizem. Njen dosežek je to, da se je v poezijo vrnil individualni glas, ki je začel izrekati disharmonijo med subjektom in objektom, med lepimi sanjami in grdo resničnostjo. Sprošča toge oblike verzov v bolj melodični verz, ki poskuša biti bolj govoren in naglasen. Razgibava tradicionalne kitice, uvaja razrahljano sintakso. Še vedno sugerira duševne vsebine s paralelizmom v naravi, z opisi zunanjega sveta nakazuje notranji, duševni svet.²²

*Le da bi ne biló
teh zvezdnatih noči!
Če tiho stopiš v gozd,
skrivnostno završi
in kadar ležeš v travo,
opojno zadiši ...
Da bi jih ne biló!*

*Se spomniš še, kako
sva zvezdam govorila;
kako sva včasih s póti
med praprot se zgubila;
kako sem se ti v travi
presrečna nasmehnila?
Vse s tabo je odšlo ...*

(Mila Kačič, *Le da bi ne bilo, Neodposlana pisma*, 1951)

²⁰ Povzeto po: NOVAK POPOV, ibid., pp. 271 – 273.

²¹ Povzeto po: NOVAK POPOV, ibid., pp. 271 – 273.

²² Povzeto po: NOVAK POPOV, ibid., pp. 271 – 273.

Ta pesem je zelo nazoren primer intimistične poezije, kamor literarna zgodovina uvršča Milo Kachič. Njena želja je ta, da naj ne bi bilo prelestne, opojne in skrivnostne lepote noči, narave in gozda, saj jo vse to spominja na nekdanjo ljubezensko srečo, ki je izginila, ko je izginil on. Želja je prikrit nagovor ljubimcu, gre za nekakšen nostalgichen spomin. Eros je v tem primeru igra. Ko smo zaljubljeni, počnemo neumnosti, govorimo z zvezdami, srečno se smehljamo drug drugemu itd. Pesem našteva, česa vsega naj ne bi bilo in potem sledi med predzadnjim in zadnjim verzom prelom (*Vse s tabo je odšlo ...*). Pesnica se zaveda, da tega ni več, gre za vzvratno razlago, zakaj taka čudna želja, da ne bi bilo narave in sreče. Iz te izgube pride do idealizacije tega, kar je izgubljeno. Gre za tipični mehanizem nostalgije, ki je glavni element intimizma.

Modernizem in abstrakcija v kiparstvu

Konec 19. in začetek 20. stoletja je za umetnost nasploh, kakor tudi za kiparstvo, čas sprememb, ko tradicionalna umetnost s svojim klišejskim, okorelim jezikom ne zna in ne more izraziti principov nemirnega, modernega sveta. Na izoblikovanje novega jezika v kiparstvu poleg znanih sociološko-zgodovinskih dejavnikov odločilno vplivajo med drugim novi materiali in tehnologije, ki podpirajo povsem nove, še neslutene možnosti izraza. Moderno kiparstvo, kakor tudi umetnost nasploh, si prizadeva za originalen, nov, le sebi lasten jezik, ki ima s tradicionalnim malo skupnega. Spremenilo se je ne le razmišljanje o »kipu« in prostoru, temveč tudi kiparska dejavnost sama. Klasičnim kiparskim postopkom (*arte di levare, arte di porre*) in materialom (kamen, bron, glina) je 20. stoletje eksplozivno dodalo še veliko novih.²³

»Prav 20. stoletje je čas, ko je kiparska umetnost pri nas doživela poln razcvet in se je lahko postavila ob bok slikarstvu, s katerim se ni mogla kosati že vse od 18. stoletja.«²⁴ Po prvi večji generaciji slovenskih kiparjev (Alojz Gangl, Ivan Zajec, Franc Berneker) na prelomu stoletja, se je kiparstvo razcvetelo med obema vojnoma. Bratoma Kralj in Karli Bulovec Mrak so sledili nekoliko mlajši, zagrebško šolani kiparji (Boris Kalin, Zdenko Kalin, France Gorše, Peter Loboda, Nikolaj Pirnat in Frančišek Smerdu), ki so uspešno delovali tudi po vojni, ko se je vzpostavila akademija in ko so naraščala večja kiparska naročila. Omeniti je treba, da je slovensko kiparstvo na poti do modernega izraza sledilo nekoliko svojskemu razvoju, ki je le delno sovpadal s sočasnim evropskim dogajanjem. Pobude iz evropskega

²³ Iz zapiskov predavanj pri predmetu *Umetnost novega veka v Zahodni Evropi II (19. In 20. stoletje)*.

²⁴ BORIN 1997, p. 6.

prostora so k nam sicer prihajale, a so zaradi majhnosti prostora po navadi rezultirale v stilno neenotnost in neizčiščenost.²⁵

Med umetniškimi tokovi je po vojni nezadržno napredovala abstraktna umetnost, čeprav je v tridesetih letih vse kazalo na njen zaton. V času fašizma je bila celo prepovedana. Tej umetnosti je bila podobno nenaklonjena tudi slovenska povojna politična klima, prav tako pa je imela širša publika do nje odklonilen odnos. Vendar časoma se je abstrakcija uveljavljala, v kiparstvo je pogosto prodirala postopoma in posredno, preko vedno svobodnejše obravnave površin, distorzij človeških figur in podobnega. Opozoriti je treba, da pri povojni abstraktni umetnosti večinoma ni šlo za tako imenovano klasično abstrakcijo konstruktivističnega tipa, temveč za abstrakcijo, ki je bila še vedno blizu gledalčevi predstavljenosti.²⁶

Andreja Borin v svojem diplomskem delu *Abstraktni principi v slovenskem kiparstvu do 1970* piše, da je za kiparsko produktivnost odločilnega pomena (vse tja do sedemdesetih let) povečana spomeniška dejavnost. Ta se je sicer izražala v večinoma enakem klišejskem jeziku, a je hkrati pomenila tudi dovolj priložnosti za delo. Ne gre tudi pozabiti, da je iz teh pobud nastalo nekaj naših najodličnejših kiparskih stvaritev.²⁷ Med pomembne slovenske kiparske stvaritve tega obdobja sodi več kipov Jakoba Savinška, med drugim spomenik Ivanu Tavčarju na Visokem, Simonu Gregorčiču v Kobaridu, Ivanu Groharju na Sorici, Juliusu Kugyju v Trenti, Jožetu Lacku na Ptuj, spomenik NOB v Črnomlju ter spomenik *Vojna in mir*, ki stoji v Celju.

Savinšek je bil med slovenskimi kiparji prvi, ki je abstraktne principe uveljavljal tudi v monumentalnem kiparstvu. Kot prvo uspešnejše delo tega tipa omenjamo kip *Vojna in mir*. Sicer pa je pri njem, tako kot pri drugih slovenskih kiparjih, prišlo do uveljavljanja abstrakcije najprej v mali plastiki, kjer bomo specifično redukcijo videli prav pri nekaterih delih, ki upodabljajo Milo Kačič.

Interpretacijo Savinškovega razvoja je doslej najbolje predstavil Jure Mikuž v besedilu *Savinškovo iskanje samega sebe*, kjer je izpostavil pomembnost različnih kiparjev in slogovnih usmeritev 20. stoletja. Poudarja njegovo dobro poznavanje umetniških usmeritev, ki izhajajo iz Rodina in so še zavezane figuri. Kot pomembne avtorje, iz katerih naj bi

²⁵ BORIN, ibid., p. 6.

²⁶ BORIN, ibid., p. 11.

²⁷ BORIN, ibid., p. 12.

Savinšek črpal, navaja Pabla Picassa, Henryja Moora, Constantina Brancusija, Julia Gonzáleza, Aleksandra Archipenka, Jacquesa Lipchitza, Raymonda Duchamp–Villona, Marcela Duchampa, Alberta Giacomettija in Alexandra Calderja, številne vzporednice poudarja tudi med sodobniki (Étienne Hajdu, Alberto Viani, Henri-Georges Adams, Emilio Gilioli, Antoine Pevsner, Mirko Basaldella, Roberto Lardera, Lynn Chadwick, William Turnbull, Reg Butler).²⁸

Med slovenskimi kiparji se kot možen zgled Savinšku navajajo njegovi profesorji in nekateri drugi posamezniki (Boris Kalin, Zdenko Kalin, Peter Loboda, Karel Putrih, Francišek Smerdu). Jure Mikuž navaja konkretne primere: »Tako na primer *Ženski akt* ne skriva reminiscenc na Lojzeta Dolinarja in Toneta Kralja ter se preko njunega dela navezuje na secesijo. Kipci *Žena - kokoš*, *Plesalka*, *Ritem*, *Žena z novcem* in *Žena* iz leta 1953 ter *Sramežljivka* spominjajo na čutne male plastike Franceta Kralja. V *Teku* iz leta 1954 se približa Karlu Putrihu itn.«²⁹ Mikuž dodaja še, da moramo »Savinškovo ustvarjanje gledati skozi perspektivo del zgoraj omenjenih tujih in slovenskih kiparjev in nekaterih drugih tedaj modernih in modnih ustvarjalcev, saj lahko le tako razložimo vzporednost njegovih različnih, včasih celo nasprotujočih si slogovnih iskanj.«³⁰

MILA KAČIČ

Eros v pesniški zbirki Mile Kačič *Neodposlana pisma*

Eros je v čutenju ponotranjen, oseben, čustveno nihajoč v ambivalencah ali celo v svojih nasprotjih. Ženska duša je vendarle drugačna od moške, je, rečeno v prisposobi, pravzaprav udejanjena v lepoti utelešenosti in hrepenenjsko v bolečih pričakovanjih. Kolikor je bila Mila Kačič sicer v svojem igralskem poklicu »nepotešena«, se je zatekla k ustvarjanju, k pesniški samorefleksiji zapletenega erotičnega odnosa.

²⁸ MIKUŽ 1994, pp. 9 – 13.

²⁹ MIKUŽ, ibid., p. 11.

³⁰ MIKUŽ, ibid, p. 11.

Neodposlana pisma

Leta 1951 je Mila Kačič objavila prvo pesniško zbirko *Neodposlana pisma*.³¹ Ni bila prijazno sprejeta; čustvo, erotika, in še izpod ženskega peresa, v tistem času nista bila sprejemljiva. V intervjuju za časopis *Večer* je leta 2000 izjavila: »Tokrat moja poezija tudi politično ni ustrezala, zato je moja zbirka čakala štiri leta na izid – ko sem že zdavnaj dobila honorar. Šele kasneje so izšle *Pesmi štirih*, tako imenovan upor proti kramparski poeziji; štirje mačoti so vkorakali lepo pogumni, pobrali vso slavo, midve z Ado Škerl, ki sva prvi prodirali s čustvi, pa sva obviseli kot dve revici.«.³²

Njene pesmi naj bi bile v popolnem nasprotju s takratno kulturno politiko in zahtevami časa. Lirika te vrste je bila v takratni družbeni konstelaciji obsojena na sramotilni steber: ožigosali so jo z dekadenco in malomeščanstvom. Vendar brez pravih spodbud ta pesniška zbirka ne bi ugledala svetlobe. K objavi sta veliko pripomogla Edvard Kocbek in Josip Vidmar. Notranje naj bi jo ves čas spodbujal njen življenjski sopotnik Jakob Savinšek, čeprav mu, po besedah gospe Ivanke Mežan, najprej ni povedala, da piše pesmi, saj se ji je njena poezija zdela manjvredna. Bila je ena redkih, ki je združevala telesno in romantično ljubezen v časih, ko so številni na to gledali zviška. Zatorej ni nič čudnega, da so nekateri takratni literarni kritiki njene pesmi označili za pornografske, saj v njih prevladuje čutnost, telesna in duhovna predanost nasprotnemu spolu.

Irena Novak Popov poudarja, da je ljubezenska izpoved Mile Kačič v *Neodposlanih pismih*, ki so izšla leta 1951 pri Slovenskem knjižnem zavodu v Ljubljani, pogosto intimni nagovor ljubega. Ljubezen dela žensko za vodoravno prostorsko podlago in konstanto časovno os bivanjskega kozmosa, ki ga je vznemirilo neravnotežje med gibljivim moškim in stabilnim ženskim principom: ženska sprejema in vrača kakor dobra zemlja, pomirja in tolaži, ljubkuje, dokler ne začuti, da moti.³³

Svojo prvo zbirko je Mila Kačič posvetila svoji véliki ljubezni, akademskemu kiparju in življenjskemu sopotniku, Jakobu Savinšku, kar lahko razberemo iz napisa na prvi strani »Jakobu Savinšku, ki je dal smisel in ceno mojemu življenju« in iz spodnjega soneta z akrostihom (Jakobu Savinšku):

³¹ Mila Kačič, *Neodposlana pisma*, Slovenski knjižni zavod ("Slovenski poročevalec"), 1951, Ljubljana (risbe: Jakob Savinšek).

³² BREJC 2000, p. 20.

³³ NOVAK POPOV 2003, pp. 257-258.

*Jemala sem slovo že od življenja,
Akordi pesmi moje so zamrli;
Krhki so upa stolpi se podrli
Otroku, bolnemu od hrepenenja.*

*Bila sem v sivih žalost potopljena.
Ur nočnih nisem štela več, ko megle
So jutranje težke veke legle.
A ni bilo ga, ki bi rekel: Žena!*

*Viharno si, ko na pomlad žival
Iskaje para, križal moje ceste.
»Nikoli več samote! Žalost? Ni je,«*

*Šepečem sinu, ki me mirno pije.
Ko uzrla v njem oči sem tvoje zveste,
Utrinek sreče v mojih se je vžgal.*

(Mila Kačič, *Sreča, Neodposlana pisma*, 1951)

Zgornja pesem v zbirki ni izrecno izpostavljena. V prvi kitici lahko zaznamo pesničino bolečino, brezupnost, razočaranje nad življenjem, praznino, brezciljnost, željo po ljubezni, hrepenenje. Občutek teh emocij se vije dalje v drugi kitici, kjer pesnica s pridevniki *sivi, težke, nočnih*, samostalnikoma *žalost, megle* in s krikom *Žena!* na koncu pesmi kliče po pripadnosti moškemu. Ne želi biti osamljena in prazna, a žal se mora na to privaditi. Tretja kitica je optimistična, radostna in živahna. Že prva beseda te kitice »*Viharno*« razbije vso monotonost žalosti, ki jo nosita prvi dve kitici. Kot orkan se pojavi rešitev njenemu brezizhodnemu položaju. Prišel je on, ki jo je premamil, ji vlil upanje in jo osvobodil samote ter žalosti. Ljubimec ni prišel samo kot vihar (nenadno in burno je vstopil v njeno življenje), ampak kot žival, ki si spomladi išče par »*Iskaje para, križal moje ceste.*«. Četrta kitica pa predstavlja popolno srečo lirskega subjekta, saj ji je ljubljen moški zvest, še bolj pa jo osrečuje njun otrok »*Ko uzrla v njem oči sem tvoje zveste, utrinek sreče v mojih se je vžgal.*«

Zbirka vsebuje štiriinpetdeset pesmi, ki so vsebinsko razdeljene v štiri razdelke: Iztrgani listi, Neodposlana pisma, Mati in dete ter Mozaik. Na začetku zbirke naletimo na pesem z naslovom *Motto*. Ti verzi vsebujejo temeljna razmišljanja o življenju in tako tematsko nakazujejo vsebino pesniške zbirke.

*Življenje se mi v poldan že izteka
in trudna od viharjev sem pomladnih.
K neznanemu me produ nosi reka.*

*Nad reko ti mi vrbe veja bodi,
da se te z zadnjimi močmi oklenem,
počijem, vse bridkosti razodenem –
potem naj me nemir spet dalje vodi ...*

(Mila Kačič, *Motto, Neodposlana pisma*, 1951)

Pesnica z uvodno pesmijo nakazuje svoj odnos do ljubljene osebe, kar se vidi predvsem v prvih dveh verzih druge kitice. Ljubezen do ljubljenega moškega ji daje oporo, vsaj za hip nekakšen miren obstanek. Kljub toku življenja (v tej pesmi je reka prispodoba), ji on predstavlja obstanek, ko je na koncu z močmi. Njegova ljubezen, ki sicer ne dosega mere njene, ji je dovolj, da nadaljuje pot, četudi brez njega. Skupno vsem pesmim je bolečina, neizpolnjeno ljubezensko hrepenenje, krik po materinstvu, tožba nad osamljenostjo, nad pobeglimi leti mladosti in naposled tolažba in pomiritev v smrti. V poeziji začutimo tragične zvoke, ki so podani pristno in neposredno, delujejo tako, da vanje ni moč podvomiti.³⁴

Kot rečeno, to pesniško zbirko umetniško dopolnjujejo podobe Jakoba Savinška. Gre za štiri risbe z motivom cvetic, pri katerih ne vemo natančno, kako so prišle v zbirko. Morda jih je izbral Savinšek, morda urednik zbirke, likovni urednik (če je obstajal, saj v kolofonu ni naveden), ali pa Kačičeva sama. Glede na slogovni razvoj Savinškove risbe bi jih lahko opredelili kot Savinškova zgodnja dela, ki so nastala več let pred objavo zbirke. Čeprav ne vem, do kolikšne mere natančna je bila Savinškova vloga pri izboru, bom poskušala interpretirati simboliko cvetja in jo povezati z vsebino pesmi.

³⁴ VIDIC – RATKOVIĆ 1995, p. 9.

Prvi razdelek v pesniški zbirki *Neodposlana pisma*: Iztrgani listi

V prvem razdelku z naslovom Iztrgani listi je osem pesmi. V njih zasledimo popolno predanost ljubemu, strast, omamo, noro ljubezen, nazadnje tudi motive čakanja, spraševanja, nerazumevanja vzrokov za konec, občutek samote in odtujitve (predvsem v pesmi *Tožba*).

Razdelek Iztrgani listi krasi podoba³⁵ sobne primule ali jegliča.³⁶ Ta roža ne nosi posebne simbolike, toda glede na to, da se zgodaj spomladi razcveti, lahko ta razdelek razumemo kot razcvet Miline poezije. Rimljani so jo poimenovali kot majhno, a vendar prvo znanilko pomladi, kar bi za to pesniško zbirko lahko pomenilo oznanjenje prvega razdelka in s tem tudi prvih pesmi Mile Kačič.

*Med tisoči spoznala tvoj korak
bi v vseh mogočnih ritmih nog hitečih;
in v sanjah še spoznala mirni dih
bi tvoj med tisoči pokojno spečih.*

*S temo v očeh bi tvoje lice našla,
z ušesi mrtvimi tvoj čula smeh;
če veter še tako bi pota zgladil,
bi našla tvojo sled v peščenih tleh.*

*Le beži pred menoj, le, kamor koli.
Čprav na najbolj skrito pot zaviješ,
se vendar – kakor grešnik pred vestjo –
pred mojo mislijo nikjer ne skriješ.*

(Mila Kačič, *Med tisoči bi te spoznala*, Iztrgani listi, *Neodposlana pisma*, 1951).

Pesem *Med tisoči bi te spoznala* je ena bolj znanih Milinih pesmi že zaradi teže, ki jo nosi pesem. Pesnica tukaj govori o korelaciji med njo in njenim življenjskim sopotnikom, o ljubezni, ki jo goji do njega, o ljubezni, ljubljenu bitju podeljuje enkratnost, edinstvenost, ga izpostavlja iz množice tisoč drugih, zanj nepomembnih ljudi.

Ljubezen, kot se razkriva v poeziji Mile Kačič, ni romantična idila. Je sila, ki osrečuje in tudi uničuje. Je odnos med dvema osebama, kjer ni vse lepo in idealno. Ni le radost bližine. Je hkrati užitek in trpljenje, veselje in žalost, je dajanje in prilaščanje, nežnost in bolečina. Je tudi osamljenost, beg, čakanje in hrepenenje brez upanja. So solze in je razočaranje. Je trpka, posesivna in presenetljivo telesna.

³⁵ Slika št. 6: Jakob Savinšek, ilustracija jegliča za prvi razdelek pesniške zbirke Mile Kačič *Neodposlana pisma*.

³⁶ Pri razumevanju simbolike cvetja sem si pomagala z delom Tineta Germa *Simbolika cvetja*. Univ. dipl. biol. Matic Sever je prepoznal rastline in mi obrazložil njihov pomen za kar se mu na tem delu zahvaljujem.

Subjekt je obseden z ogovorjenim moškim, ki ji ne sme pobegniti. Znajde se v neizbežnem položaju, objekt je nujen za njeno existenco. Pesem bi lahko brali tudi kot dokaz posesivnosti: ker te ljubim, edinega in edinstvenega, te imam pravico imeti zase, pri sebi, vedno.

*Zdaj, dragi, nočem misliti na nič.
Zdaj poletim poslednjič do višav,
do sonca zlatega, do zvezd – čeprav
bom strmoglavila kot ranjen ptič.*

*O, vzemi tákrat v tople me dlani,
položi čisto blizu me srca,
da si me ljubil, šepni, pa mordá,
še v zadnje srečanje odprem oči.*

(Mila Kačič, *Poslednji polet*, Iztrgani listi, *Neodposlana pisma*, 1951)

Pesnica se predaja kljub spoznanju, slutnji padca. Predaja se popolnoma, brez zadržkov, brez pričakovanj, brez strahu pred negativnimi posledicami, predaja se s strastjo, z omamo. Z letenjem daje vse od sebe, poslednje gibe, zadnje moči, ki jih fizično premore. Tudi ob padcu bo napela zadnje sile, da poslednjič odpre oči. Ta pesem zelo nazorno predstavlja odnos Kačičeve do Savinška; vse predstavljanje gre skozi perspektivo prvoosebnega ženskega subjekta.

Drugi razdelek v pesniški zbirki *Neodposlana pisma* : Neodposlana pisma

Drugi razdelek sestavlja trideset pesmi, ki jih preplavlja žalost, obup, zavest o izgubljeni ljubezni, na trenutke občutek morebitnega upanja, ki ostaja samo trenuten. Temu razdelku primerna je tudi naslovna skica Jakoba Savinška, saj je drugemu in tretjemu razdelku pripisal krizantemo.³⁷ Krizanteme cvetijo v jeseni in pozimi, kar je nekakšen neprimeren čas za cvetenje, glede na to, da se cvetenje drugih rož tedaj konča. »V evropski kulturi je krizantema tradicionalen nagrobni cvet, s katerim se na dan mrtvih spomnimo umrlih sorodnikov in prijateljev. Simbolika krizanteme kot cvetlice smrti, žalovanja in spomina na mrtve je danes tako globoko zakoreninjena, da so jo ljudje prav zaradi tega do nedavnega odklanjali kot rezano cvetje za vsakdanje ali praznične priložnosti.«³⁸ Morda tema in vsebina Milinih pesmi ni tako zelo negativna, prej bi rekla, da je nesrečna. Tako kot so njene pesmi v tem razdelku nesrečne, je bila tudi ona v odnosu z Jakobom Savinškom – od koder seveda izhajajo te pesmi.

V tem razdelku gre za pesmi o hrepenenju, želji po bližnjem, vendar s pridihom zavedanja, da so to le sanje. Prevladujejo motivi samote, osamljenosti, notranje praznine in neizmerna želja po predaji nepopisnih čustev, ki jih pesnica hrani za svojega dragega. To so pesmi o brezmejni ljubezni, ki se uresničuje kljub nevračanju. Pesničina ljubezen do ljubljenelega moškega ne pozna meja – zaveda se, da ji ničesar ne more nuditi, vendar se kljub temu razdaja zanj. Želja po izražanju in dajanjuemocij je tako močna, da jo duši. Zateka se k sanjam, iluzijam, ona ne prihaja k njemu, kadar je buden, ampak takrat, ko spi in ne ve, da ga obiskuje ter z njim kramlja. Gre za tipično razmerje med racionalno budnostjo in samonadzorom ter nočnim časom sanj, želja torej za prekoračitev prepovedi. Pravzaprav on ničesar ne ve, ona govori izključno iz svojega položaja, je zanj neslišna in njenega čustva nič ne more potešiti.

³⁷ Slika št. 7: Jakob Savinšek, ilustracija krizanteme za drugi razdelek pesniške zbirke Mile Kačič *Neodposlana pisma*.

³⁸ GERM 2002, p. 36.

*Že vstaja jutro. Ptiči se budijo.
V šelest vejevja zliva se cvrčanje
in prvi sončni žarki mrak zlatijo.*

*Je jutro že? Jaz pa še nisem spala.
Ne veš, da sem se vpletla ti med sanje?
Vso dolgo noč sem s tabo prekramljala.*

*O, če bi vedel, koliko noči
sem klicala te, pa me nisi slišal
in še te kličem, pa te vendar ni.*

*In kar ne upam si in kar ne smem,
boječ se, da nemara bi preslišal,
v prečutih dolgih urah ti povem.*

(Mila Kačič, *Po prečuti noči*, Neodposlana pisma, Neodposlana pisma, 1951)

Prva kitica je dokaj optimistična. Jutro, rahel šelest vejevja in prvo petje ptic nas asociira na spomladansko jutro, polno drobnih presenečenj, ki jih prinaša dan. Zlata barva simbolizira razkošje, polnost, magičnost in bogastvo, ki prežema prijetna jutra. Druga kitica je navezana na prvo v smislu sanj, jutra in noči, ki je bila za pesnico neprespana. Šele v tretji izvemo, da je neprespana noč posledica premišljevanj, zatopljenosti v njun odnos, ki jo duši, ki je brezizhoden, skoraj tako nemogoč, kot je zanjo nemogoče mirno zatisniti oči in zaspati, se predati lepim in optimističnim sanjam. V zadnji, četrti, kitici izvemo, da se mu boji izpovedati. Boji se njegovega odziva, ker ve, da bo zanjo boleč. Spet se ne bo zmenil zanjo, prioritete mu bodo druge stvari, to jo najbolj boli. Zato mu raje pove v sanjah, ponoči, ko obstaja samo njena misel.

*Kako si daleč, o, kako si daleč!
Glej, misli moje noč in dan so budne,
od dolge dolge poti k tebi so že trudne.
Najdražji, pridi in se več ne mudi!*

*Čeprav si daleč, o, brezupno daleč,
srce le moje dobro, dobro čuti,
da sva si bližja kot kdaj prej v tej minuti.
Iz teh me sanj nikdar nihče ne zbudi!*

(Mila Kačič, *Kako si daleč*, Neodposlana pisma, Neodposlana pisma, 1951)

Že naslov tega razdelka (ki je enak naslovu pesniške zbirke) nas opozarja na svojevrstnost pesničine poezije. Pisma so navadno izraz trenutne zavzetosti; v njih se razkrijemo, zaupamo, pripovedujemo o sebi. Neodposlano pismo je še veliko bolj intimna izpoved, saj izključuje verjetnost, da bi se našemu čustvovanju približala najbližja oseba. Njena izpoved je trenuten krik bolečine, na kar nas opozarjajo klicaji, ki se v pesmi *Kako si daleč*, ponovijo trikrat. Prvi klicaj pomeni neizbežno oddaljenost ljubljene osebe, nemoč dosega njegove bližine. V drugem klicaju je čutiti beg pred to situacijo in prepričevanje ljubega v njen objem, neznansko željo po nenehni bližini. Tretji klicaj ponazarja zavedanje realnosti, toda kljub temu še vedno močno željo po teh sanjah. Če ljubega ne more imeti ob sebi, naj ji vsaj dovoli o tem sanjariti. Pesnica je v izrazu nemirna, razbita, vso pozornost ji pritegne doživetje. Ne utesnjuje svoje besede in kadar podredi svoj izraz formi, usahne prepričljivost njene izpovedi. Njena forma je disciplinirana z metrom in rimo, čeprav je intenzivni vtis res izpoved doživetja.³⁹

Geminacija, vzkliki, medmeti, vse to so izrazi čustvene intenzivnosti, znamenja trmastega vztrajanja pri lastni viziji, se pravi čutenju popolne predanosti, njene bližine njemu, ki se ne pusti podrediti razumskemu spoznanju, da bi njene »sanje« prekinilo, jo prebudilo v resničnost, v realno distanco med njima. Vzorec je nenehno isti: ona bi bila rada pri ljubem, mu obljublja mir, tolažbo, nežnost, on se nemirno oddaljuje, uhaja, beži, izostaja, pride le za trenutek, zato njej preostajajo le fiktivni »triki«, ki z iluzijo tolažijo njo samo. Ob tem bi opozorila tudi na starostno razliko Mile Kačič in Jakoba Savinška. Kačičeva je bila deset let starejša – morda je bil to razlog, da se je Savinšek ni oklepal.⁴⁰

³⁹ VIDIC – RATKOVIĆ, cit. n. 34., p. 14.

⁴⁰ Na tem mestu bi omenila tudi to, da je leta 1929 Savinškov oče zapustil svojo ženo in otroke ter odšel v Beograd. Po vrnitvi je Jakoba Savinška vpisal na realno gimnazijo v Maribor, poskrbel pa je tudi za to, da je med šolanjem prebival v internatu. Leto kasneje, leta 1937, se je Jakob Savinšek vrnil k materi v Ljubljano in ponavljal četrti razred realne gimnazije (KLEMENC, cit. n. 12, p. 137). Iz tega lahko razberemo, da se ob očetu ni počutil dobro, oziroma bolje rečeno, vračal se je k materi, ob kateri je čutil pripadnost in varnost. Iz tega sklepam, da se je ob Kačičevi počutil ljubljenega in varnega na enak način. Morda je v deset let starejši Mili Kačič videl svojo mati in se posledično vedno znova vračal k njej.

Tretji razdelek v pesniški zbirki *Neodposlana pisma* : Mati in dete

Tretji razdelek sestavljajo štiri pesmi, ki jih je pesnica posvetila sinu Davidu. V vseh štirih pesmih lahko začutimo tudi prisotnost pesničinega partnerja, očeta tega otroka, Jakoba Savinška. Pesmi ne govorijo le o brezpogojni ljubezni matere do sina, temveč tudi eksplicitno izražajo vez trikotnika (mati – oče – sin). Morda ne tako tradicionalno in samoumevno, ker je poudarjena predvsem vez med pesnico in očetom otroka, sin pa je le bitje, ki spominja na ljubljenega moškega. Skozi sina pesnica opeva svojega življenjskega sopotnika. V nekako drugačni slikovni podobi se krizantema pokaže tudi v tretjem razdelku te pesniške zbirke.⁴¹ Preplet te rože s tretjim razdelkom je zelo nenavaden. Povsem mogoče je, da cvetica ni bila izbrana zavoljo simbolike, temveč zavoljo dekorativnosti. A vendarle – če se ozremo po simboliki – ima krizantema negativen prizvok in asociira celo na smrt. Vseeno bi omenila, da je v azijskih državah simbol veselja in dolgega življenja. Kitajski pregovor celo pravi: »Če želiš biti srečen vse življenje, vzgajaj krizanteme.« Pomislila sem celo na to, da kipar pesnici sporoča: »Če želiš biti srečna, vzgajaj najinega sina.«? Vendar Miline pesmi, ki nosijo skupen naslov *Mati in dete* ne izžarevajo pozitivnih občutenj, saj je v ozadju žalost ob izgubi ljubljenega moškega. Kljub optimizmu, ki ji ga prinaša novorojeno bitje, je nesrečna.

Morda lahko (sicer precej kontradiktorno) povežem azijsko simboliko krizanteme z rojstvom sina (optimizem, novo življenje), evropsko simboliko pa z izgubo očeta njenega sina (duševna smrt).

*Le Bog ve za moj strašni skriti greh,
kako sem se branila te roditi.
Drhtela sem med upanjem in strahom,
ko si imelo, dete moje, priti.*

*In so te k prsim dali mi, rekoč:
»Z otrokom ti življenje novo vzide!«
A moj pogled se je le k vratom kradel
in upala sem: morda le še pride.*

*Kako pozabim naj bridkost, da sem
zavoljo tebe toliko zgubila?
Umrla bi, a treba je živeti.
Do smrti v tebi njega bom ljubila.*

(Mila Kačič, *Otroku*, *Neodposlana pisma*, 1951)

⁴¹ Slika št. 8: Jakob Savinšek, ilustracija krizanteme za tretji razdelek pesniške zbirke Mile Kačič *Neodposlana pisma*.

Ko je Mila Kačič leta 1948 zanosila s kiparjem Jakobom Savinškom, je po besedah Ivanke Mežan on želel, da otroka splavi, ker je ves ta čas, ko sta bila skupaj, v sebi nosil slutnjo smrti. »Bil je obseden kot Srečko Kosovel, vse je tipal.«, je med pogovorom izjavila gospa Mežan. »V družbi ni bil interaktiven, fokusiral se je na predmete, na okončine ljudi. Včasih si dobil občutek, kot da te ne posluša in ne sliši, ker so njegove roke tipale tvoje, njegovi prsti so polzeli po vseh površinah. Tipal je kožo, mizo, stole, kot slepec,... Njun ogenj je gorel kratek čas. Zapustil jo je. 'Sploh ne pride', se mi je potožila sleherni dan. Ni ga bilo, ker ni želela splaviti.«⁴²

Sklepam, da si je zelo želela njegovega otroka, saj bi z njim zapolnila praznino, ki ji jo je povzročala njegova odsotnost. Vendar otrok ni nadomestilo za moškega.

V prvi kitici pesmi *Otroku* lahko razberemo to njeno razdvojenost med strahom in upanjem, med hrepenenjem in žalostjo, med pričakovanjem in izgubo. Kljub temu, da se je zavedala njegovega stališča do družinske harmonije, je še vseeno hrepenela po njej. Prihajajoče dete, ki se ga je tako veselila, ji je po drugi strani prinašalo žalost in potrditev o izgubi. Dobila je sina, izgubila življenjskega sopotnika.

Drugo kitico lahko beremo dvojno, predvsem zadnji verz: »in upala sem: morda le še pride.« Z rojstvom otroka pride novo, svetlo življenje, polno lepih presenečenj in pozitivnih misli, zato je hipotetično verz lahko namenjen njeni brezpogojni ljubezni do novorojenega sina. Vendar glede na to, da je bil njen pogled usmerjen proti vratom, je verz lahko namenjen prihodu ljubljene osebe, gorečem upanju, da se bo kljub odklonilnem odnosu do otroka vrnil nazaj v njen objem. »Ko je rodila, je prišel.«, je povedala gospa Mežan. »Vendar nikoli nista živela skupaj. On je živel sam pri gledališču Glej, Mila pa je stanovala z Davidom.«⁴³

Tretja kitica se nanaša na prihodnost. Up in strah se nanašata na usodo ljubezni. On je odšel, ona je ostala sama. Sama sebi dopoveduje, da je treba vztrajati in živeti. Edino upanje, ki ostaja za ljubezen, je ljubiti njega v otroku. V sinu vidi ljubljenega moškega, kar sporoča zadnji verz te pesmi: »Do smrti v tebi njega bom ljubila«.

⁴² Po besedah Ivanke Mežan.

⁴³ Po besedah Ivanke Mežan.

*Tvoj očka bil bled je in resen,
le redko se je nasmejal;
a kadar se je, mi je bilo,
kot sonček bi zlati sijal.*

*Bil velik je, uh, kako velik!
Do kodrov sem komaj mu segla,
z rokami je čudeže delal,
na to bi lahko ti prisegla.*

*A mamici tvoji najdražje
bile so njegove oči;
velike, plave in tople. –
Prav take imel je kot ti.*

(Mila Kačič, druga, tretja in četrta kitica pesmi *Tvoj očka*, *Mati in dete*, *Neodposlana pisma*, 1951)

Ženska v poeziji Mile Kačič zavzema plemenito držo, saj se ne ponižuje in si nikogar ne prilašča. V središču te zbirke je tako ljubezen in njeni trije trabanti: žena, mož in otrok. Ženska je ponižna tudi v odnosu do otroka, ker nezakonskega materinstva ne povzdiguje v junaštvo ali mučeništvo, temveč le v novo globoko vez. Otrok v njeni zbirki ženske ne razbremenjuje samote, saj jo ves čas spominja na ljubega, prizadeva si, da ne bi pogrešal več kot ona sama. V njej se vse bolj poraja boleče spoznanje, da nobena ljubezen ni večna, kajti celo otrok se bo ločil od njenih grudi.⁴⁴

⁴⁴ NOVAK POPOV, cit. n. 33, p. 258.

Četrty razdelek v pesniški zbirki *Neodposlana pisma* : Mozaik

Četrty razdelek zaobjema enajst pesmi, ki so bolj osebne narave. V njih ni več intenzitete čustev, ni tako nazorno prikazane bolečine zaradi izgubljenega moškega, v pesmih ni čutiti hrepenenja po ljubezni, ni več strasti, omame, grenkobe, življenja. Pesnica se posveti sebi in svojim razmišljanjem, na trenutke se zdi, kot da se odmakne od svojih pretiranih emocij, se zadrži in na odnos do ljubezni pogleda z objektivnega stališča. Govori o tišini, spominih in slovesu. Še vedno gre za refleksivno poezijo, s pridihom nekakšne odmaknjenosti, zavedanja o izgubljenem, kar privede do sprijaznjenosti z večno čustveno osamo.

Savinšek je zadnji razdelek opremil s podobo divjega kostanja⁴⁵, ki je simbol dolgega življenja, zaščite in predvidevanja. V mladosti raste hitro, značilno krošnjo razvije le, če je posajen na samem. To bi lahko primerjala z njuno zvezo. Na začetku se je odnos med njima razvijal hitro, intenzivno, toda sebe najbolj izrazita in uresničita samo tako, če sta vsak na svojem; tako je Savinšek gledal na njuno zvezo – vedel je, kaj želi v življenju doseči in na žalost so Milina predvidevanja pravilna. On potrebuje svobodo, da se, tako kot kostanj, lahko razpne na vse konce in se s tem pokaže v svoji najboljši podobi. Pesmi iz četrtega razdelka to napovedujejo, pesnica se tega zaveda, predvideva pravilno.

*Trudna tišina ihti;
skozi kosti gre jok,
med kite utrujenih nog,
v sleherni
kapljo krvi ...*

*Mrtva tišina spi;
skoz tisočletij dver
prihaja gluhi mir
in mrak
preko vek polzi ...*

(Mila Kačič, *Tišina*, Mozaik, *Neodposlana pisma*, 1951)

Personificirana tišina v umetelno rimani pesmi *Tišina* je v prvi kitici metonimija staranja, v resnici znamenje globinske bolečine, ki zajame celotno telo, v drugi kitici je

⁴⁵ Slika št. 9: Jakob Savinšek, ilustracija divjega kostanja za četrty razdelek pesniške zbirke Mile Kačič *Neodposlana pisma*.

podobna smrti. Je izraz omrtvičenosti, izgubljene življenjske moči. Oboje skupaj deluje kot resignacija, obup. Sprva je izpovedovalka torej trudna, žalostna, polna bolečin, pri čemer je bolečina prikazana telesno in globinsko, saj »skozi kosti gre jok«. V drugi kitici je tišina speča, zato jo zaznamuje večni mir in mrak. Elegični ton te pesmi predstavlja uvod v pesem *Zorim za žetev*, v kateri je temeljno občutje pesmi podobno občutju Prešernovega šestega soneta iz cikla *Soneti nesreče*.⁴⁶

Zorim za tvojo žetev, Smrt!

*Prešinja mlačnost me jeseni,
požiram vino grenkih trt
in vsemu se smejim norčavo.
Ko me zmrazi tvoj dih ledeni,
pokorno bom sklonila glavo.*

Zorim za tvojo žetev, Smrt!

(Mila Kačič, *Zorim za žetev*, Mozaik, Neodposlana pisma, 1951)

Pesnica je postala neobčutljiva in vdana, zato si svoj konec zamišlja z ogovarjanjem smrti. Zadnji razdelek je v svojem bistvu zapis misli in razpoloženj, brez potrebe po opevanju moškega, ki ji ne daje tistega, kar bi želela. Mila Kačič tako svojo pesniško zbirko zaključi z vdanim sprejemanjem minljivosti življenja.

Te pesmi pomenijo premik iz večinoma ljubezenskega pesnjenja v refleksivno in razpoložensko liriko. V Mozaiku namreč pesnica zbere pesmi, ki se z ljubezensko zgodbo lirskega subjekta ne ujemajo preveč. Mitja Mejak je celo mnenja, da bi bilo bolje, če bi te pesmi, ki tvorijo zaokroženo tematsko celoto, ljubezensko zgodbo, izpadle iz zbirke, saj se vsebinsko zelo razlikujejo od ostalih treh razdelkov.⁴⁷

V vseh štirih razdelkih začutimo, da pesnica govori iz sebe, le da morda v prvih dveh razdelkih vpije po ljubezni, v zadnjem slišimo le še odmev njenega krika in šepet smrti.

Razdelek Mozaik je morda le zametek njene eksistencialne poezije, a vendarle je delček, ki celotni pesniški zbirki doda noto neodvisne ženske. Milino življenje, njen »mozaik« sestavlja vrelec čustev, neuslišana ljubezen, patos emocij, beg v sanje, izlivi hrepenenja in nepotešene želje po pristnem dotiku rok ljubega. Zapolnjuje ga tudi žalost, sprijaznitev z

⁴⁶ TERAN, cit. n. 8., pp. 26 – 27.

⁴⁷ TERAN, ibid., p. 26.

realnostjo in trezen razum. Torej, njena prva pesniška zbirka je en sam mozaik, ki vdano, brez zadržkov, prikaže njeno intimo, Kačičeva nam tako na dlani pokaže svoje *neiztrohnjeno srce*, ki je bilo, kakor njena poezija – toplo, ljubeče, predano, vdano in, navsezadnje, milo.

JAKOB SAVINŠEK

Eros v kiparskem opusu Jakoba Savinška

V nasprotju s poezijo Kačičeve, kjer se eros in ljubezen izrazita v vsebini, se ti fenomeni v Savinškovem delovanju pojavijo drugje. Pri Savinšku se zdi ključna ljubezen do kiparjenja in kiparjenje samo se zdi prva, najpomembnejša stvar v njegovem življenju. Zdi se, da Savinšek vse podreja svoji umetnosti, večkrat sem slišala (med drugim od gospe Ivanke Mežan), da je delal hlastno, hitro, kot da bi se mu ves čas mudilo, hkrati pa predano in z velikim občutkom za dovršenost. Rad je delal v plemenitih materialih, v kovini in kamnu. »Glina mi pravzaprav smrdi«, je nekoč dejal.⁴⁸

Osrednji motiv Savinškove umetnosti je človekova vsebina. Človeška figura mu je pomenila simbol, pravo znamenje notranjega življenja in sredstvo za doseg čiste plastične koncepcije. Zaskrbljenost za usodo človekove eksistence je izražal že v zgodnjih drobno žanrsko realističnih kipih kmetic in ljudi z ulice ter ekspresivno in psihološko trpko občutenih slepih dečkov, v simbolističnih figurah, ki imajo za ozadje lastno doživljanje vojnih grozot. Nato je človeška figura postajala simbioza duhovnega in naravnega življenja, ki ga pogojujejo čas tehničnega napredka in vizija imaginarne prihodnosti, spremljana s slutnjo smrti.⁴⁹

V nadaljevanju bom predstavila kipe, za katere vemo, da je upodobljenka Mila Kačič. Izbrala sem tri reprezentativnejša dela. Prvo delo je študijski portret v patiniranem mavcu *Portret Mile Kačič*. Drugo delo je celopostavni mavčni kipec *Noseča*, pri katerem nas različni indici privedejo do tega, da sklepamo na pesnico. Figura je Kačičevi fizično podobna, prav tako naj bi kip nastal v času, ko je bila noseča s kiparjem. Kot zadnjega bom predstavila doprsni portret v bronu *Portret Mile Kačič*. Seveda ne moremo izključiti, da je morda Mila upodobljena še v kakšnih drugih Savinškovih kipih. Med drugim je v katalogu *Retrospektivna*

⁴⁸ JAKLIČ 1998, p. 8.

⁴⁹ MIKUŽ, cit. n. 28, pp. 11 – 14.

razstava *Jakoba Savinška. Jakob Savinšek 1922 – 1961* naveden *Portret Mile Kačičeve* v obliki medaljona iz slonove kosti.⁵⁰

Portret Mile Kačič, (1946)⁵¹

(pat. mavec, 59 x 46,5 x 23 cm, sign. ni, last: Medobčinski muzej Kamnik)⁵²

Prvi portret Kačičeve je kipar zasnoval že med študijem. Gre za doprsni portret v patiniranem mavcu, ki je morda nastal kot šolska vaja, pri katerem je kiparju za model služila prijateljica. Kip je nežno idealiziran in oplemeniten z osebnim čustvenim odnosom kiparja do upodobljenke. Figura je gola, kaže svoje grudi, pod njimi se vije ogrinjalo, ki je ovito pod desno dojko. Levo roko drži med prsmi, z desno si je rahlo podržala zapestje leve. Njen pogled je usmerjen navzdol, figura nas ne gleda. Kipar je s tem prikazal njeno intimo, ne le v smislu golote, temveč tudi odmaknjenosti. Upodobljena ženska ni sramežljiva, je samo zamišljena, upodobljena v trenutku miru, popolne intime. Lase ima vidno spete v figo, ki se vije na samem vrhu lasišča. Kipar se je spustil tudi v detajle obrvi in trepalnic, ki dajejo še toliko večji občutek tridimenzionalnosti.

Klasična zasnova kipa nas ne čudi, pomislimo lahko, da je kip morda tako zastavljen po navodilih profesorja. Ta portret je nastal za časa Savinškovega študija na Akademiji likovnih umetnosti v Ljubljani, ko je njegov tematski repertoar obsegal predvsem portretno, malo, reliefno in spomeniško plastiko v stilu akademskega realizma. Sledil je napotkom učiteljev Borisa Kalina ter Frančiška Smerduja, kar mu je koristilo do te mere, da je umiril pretirano pripovedne prvine in predvsem naglo osvojil obsežno tehnično znanje.⁵³

Kip je danes last Medobčinskega muzeja Kamnik in je eden izmed štirinajstih Savinškovih kipov, ki jih je pred smrtjo muzeju zapustila Mila Kačič. Kačičeva je kamniškemu muzeju del zbirke zapustila zato, ker je bil Jakob Savinšek kamniški rojak.

⁵⁰ *Portret Mile Kačičeve, (1949)*, medaljon, slonova kost: 4,5 x 3,5 cm, sign. ni, last: Moderna galerija Ljubljana. KLEMENC, cit. n. 12, p. 149.

⁵¹ Slika št. 4: Jakob Savinšek, *Portret Mile Kačič, (1946)*, Medobčinski muzej Kamnik, Kamnik.

⁵² KLEMENC, cit. n. 12, p. 147.

⁵³ KLEMENC, *ibid.*, p. 139.

*Noseča, (1949)*⁵⁴

(pat. mavec, 49 x 16 x 19 cm, sign. ni, last: Moderna galerija, Ljubljana)⁵⁵

Kip z naslovom *Noseča* upodablja Savinškovo nosečo življenjsko sopotnico Milo Kačič. Gre za prostostoječ modernističen kipec, ki je, kakor je Savinšku lastno, narejen v duhu časa in z velikim posluhom za formo. Pesnica in igralka je upodobljena kot ženska, ki s svojo držo nakazuje, da pod srcem nosi novo življenje. Čeprav obraz ni realistično izveden, jasno izraža Milino spokojnost in pomirjenost ob trenutnem stanju.

Kipec je zelo preprost, tako v samo postavitvi kot tudi v oblačilu portretiranke. Mila nosi dolgo enodelno obleko, ki ji sega skoraj do gležnjev, gubanje je nakazano do te mere, da obleka ne pade togo in nerealno. Izpostavljena sta samo prsni in trebušni del, kar je tudi fiziološka oznaka, ki opravičuje naslov kipa. *Noseča* ženska ima še posebej izrazita predvsem ta dva dela telesa, kar je v tem primeru zelo posrečeno prikazano.

Sonja Klemenc o Savinškovih portretih zapiše, da jih odlikujeta tenkočutno poudarjanje karakteristik in fiziognomičnih upodobljenčevih potez ter poglobljena duhovna podoba. »Za vsakega upodobljenca je iskal njegovemu značaju najbolj ustrezen oblikovni izraz in tako s svojo inovativnostjo obogatil slovensko portretno kiparstvo. Prav tako ga je vedno zanimal eksperiment tudi že v času študija. S kipom *Noseča* iz leta 1949 je podal izhodišča za razvoj osebnega stila. Zanimala ga je čista forma v njeni celosti; v mirovanju in v gibanju.«⁵⁶ Gre za kipec, ki deluje še dokaj realistično, a s specifično redukcijo kaže tendenco sodobnosti.

Psihološki moment, ki nam ga posreduje kip, se kaže tudi v pesmih Mile Kačič, predvsem v tretjem razdelku njene prve pesniške zbirke *Neodposlana pisma*, Mati in dete. Kačičeva je v intervjuju s Primožem Krečičem povedala: »Želja po materinstvu je bila zelo globoka. Pisala sem pesmi o otroku, ko sem bila še prepričana, da sploh ne bom mogla zanositi. Zato je bilo razodetje, da sem noseča in da bom imela otroka, nekaj nepopisnega.«⁵⁷

Za pogled, ki nam ga namenja kip *Noseča*, niso potrebne besede Mile Kačič, saj je Savinšek vanj usmeril ves svoj raziskovalni temperament in oblikovno strast. Zanimivo je, da

⁵⁴ Slika št. 5: Jakob Savinšek, *Noseča*, (1949), Medobčinski muzej Kamnik, Kamnik.

⁵⁵ KLEMENC, cit. n. 12, p. 150.

⁵⁶ KLEMENC, ibid., p. 17.

⁵⁷ <http://revija.ognjisce.si/brez-kategorije/67-revija/revija-ognjisce/pricevanje/1751-mila-kacic>, 19. 4. 2014.

portret že nakazuje poteze, ki jih bo imela najznamenitejša upodobitev igralka, reprezentativni bronasti kip iz leta 1955.

Portret Mile Kačič, 1955⁵⁸

(bron, 46 x 41 x 27 cm, last: Moderna galerija, Ljubljana)⁵⁹

Portret Mile Kačičeve iz leta 1955 je monumentalen bronast kip. Po smrti Jakoba Savinška je prešel v last njegovega sina Davida Savinška, po Davidovi smrti pa si ga je deset let lastila njegova mati in upodobljenka, Mila Kačič. Od leta 2000, po smrti Kačičeve, je last Moderne galerije v Ljubljani. Doprni portret je zelo cenjen v stroki; med drugim je bil del stalne postavitve v Moderni galeriji, predstavljen je bil na številnih razstavah, med drugim tudi na razstavi ZLUJ, ki je potekala v Ljubljani leta 1956, dve leti kasneje je bil kip razstavljen v Pistoii na Settimani dell'Arte Moderna.⁶⁰

Da gre za upodobitev Mile Kačič ni dvoma, upodobljenka se je s kipom tudi fotografirala⁶¹ v zanimivi kompoziciji, ki poudarja podobnost upodobljenke in kipa, čeprav ta še zdaleč ni realistično zasnovan. Zdi se, da je bila s svojo upodobitvijo zadovoljna.

Zadnji v sosledju Kačičeve se kaže tudi kot najboljši med portreti, zdi se izvrstno zamišljen in posrečeno izveden. Ne priča samo o tem, da je kipar model dobro poznal, temveč je bil tudi dejansko izjemen v upodabljanju psiholoških značilnosti svojih upodobljencev.⁶² To kvaliteto mu pripisujejo številni poznavalci njegovega opusa, med drugim urednica najpomembnejše monografije o Jakobu Savinšku, Sonja Klemenc. Pri dotičnem portretu Kačičeve se kipar ni držal nobenih šablon, za portretiranko je iskal njenemu značaju najustreznejši izrazni način. Njen doprni portret je brancusijevsko stiliziran in minimaliziran le na nekaj najosnovnejših karakternih potez. Avtor prijateljico poda v celoti, kot bi jo zmodeliral v eni potezi, v kateri bi bili zajeti življenjski šarm, človeška toplina in ustvarjalna energija portretiranke. Kipar se poigra z volumnom, upodobljenka je močnejše postave, a je hkrati izredno elegantna. Nos in ustnice so upodobljene tako krhko, drobno in precizno, da se ju skorajda ne upamo dotakniti, oči so poudarjene, prav tako je fokus na ličnicah. Kljub temu je prezenca portretiranke močna in vitalna.

⁵⁸ Slika št. 3: Jakob Savinšek, *Portret Mile Kačič*, 1955, Moderna galerija, Ljubljana.

⁵⁹ KLEMENC, cit. n. 12, p. 153.

⁶⁰ Povzeto po: MIKUŽ, cit. n. 28, p. 12.

⁶¹ Slika št. 2: fotografija Mile Kačič ob kipu Jakoba Savinška *Portret Mile Kačič*, 1955.

⁶² MIKUŽ, cit. n. 28, p. 12.

Preplet Savinškove poezije s kiparjenjem

»Poznamo veliko Savinškovih del, ki so izrazito slikovita; ena izmed njegovih, nikoli do kraja premaganih strasti, je bila ustvarjati ob literarnih asociacijah, vnašati v svoje kiparsko delo vsaj kanček literature. Tej strasti se ni odrekel, četudi se ji je pozneje redkeje posvečal.«⁶³

Savinšek se je s poezijo začel ukvarjati pri dvaindvajsetih letih. Marjan Rupert, ki je uredil zbirko, meni, da so za njegovo pesniško ustvarjalnost vedeli redki, pesmi pa ni poznal skoraj nihče. Zapiše, da je ravno v tem izreden čar, saj se mu pri tem ni bilo treba ozirati na tedanji literarni kanon in okus časa, a je kljub temu ostal pesniško docela nenavezan in svoboden – in morda prav zato danes delujejo njegove pesmi, če jih umestimo v kontekst časa, ko so bile napisane, kot popolno presenečenje. V zvezku, datiranem leta 1944, je Savinšek zapisal: »Svojih pesmi nisem napravil sam. To je napravil nekdo drug, ki je v meni, ki ga poznam in čutim, ko sem najbolj sam.«⁶⁴

*Če smrt je vse, kar nam je ostalo
od smešne hoje po tem ostarelem svetu,
potem zares ne vem, kaj nam nebo v nemirno kri je dalo,
da vedno znova hočemo služiti pesmi, čopiču in dletu.*

*Spet in spet gradimo svetlih idealov barikade,
z junaškim klicem stopamo v pogubo,
zabuhlih trupel rastejo iz tal grmade;
zakaj, komu vse to uganjamo na ljubo?*

(Jakob Savinšek, *Uganka, Izbrane pesmi*, p. 23)

Kot pravi Marjan Rupert v spremni besedi, je Savinšek morda že sam načrtoval objavo teh pesmi, saj je bila v zapuščini ohranjena mapa tipkopisov, urejena kot zbirka, vsebovala je tudi kazalo pesmi. Po Rupertovih besedah se Savinšek izkaže za velikega inovatorja tudi na področju poezije. Če so njegove zgodnejše pesmi v večjem delu še napisane v okviru tradicije predvojne slovenske poezije, že v letu 1951 (»prelomna« zbirka *Pesmi štirih* je prvič izšla dve leti kasneje) zasledimo formalno sproščene in v izrazu zelo svobodne pesmi, ki bi jim težko našli primerne vzporednice.⁶⁵ Pri tem je imela eno glavnih vlog Savinškova usmerjenost v

⁶³ KRŽIŠNIK 1965, pp. 241 – 242.

⁶⁴ RUPERT, cit. n. 4, p. 109.

⁶⁵ V literarnem ustvarjanju ga lahko celo uvrstimo v dve fazi. Prva je faza, ki je zaključena s koncem druge svetovne vojne in traja do leta 1948, po letu 1950 gre zelo pogumno v modernistične vode – je izrazit novotar v tem prostoru. V slovenski liriki je takrat močno prisoten vpliv intimizma, on pa je zelo pogumno stopil na pota modernizma ne samo v formi, ki je podobna kiparski, temveč tudi v duhovni strukturi poezije.

sodobno zahodnoevropsko umetnost. Zbirka je v grobem razdeljena v pet sklopov: v prvem so zbrane Savinškove zgodnje pesmi, naslednje tri povezujejo glavne teme Savinškove poezije (smrt, Bog in ljubezen), v zadnjega pa je Rupert uvrstil pesnikove pozne pesmi. Odlika izdaje je tudi v tem, da so ob pesmih objavljene fotografije Savinškovih kiparskih del, s čimer je poskušal urednik prikazati sozvočje Savinškove »besede in kipa, duha in materije, telesa in duše«.⁶⁶

Strastno in predano se je loteval vseh svojih umetnin bodisi da so nosile ime Kačičeve bodisi koga drugega. Čeprav ne vem, si želim, da bi bila Mila Kačič muza za pisanje njegovih pesmi, prav tako pa njena poezija kiparju navdih. Morda so tako nastali spodnji verzi:

*Edina si, ki moje ustne
posrkale bi te, ko rosno kapljo s cveta,
zjutraj, kadar sončni žarek,
vrv med nebom in zemljo razpeta,
veje in liste
v mrežo sence in svetlobe spleta.*

*Edina si, skrivnostna in omamna reka,
v katero bi se jaz, peščeno zrno potopilo,
da se v njej za vedno,
kakor nič v neskončnost bi zgubilo.
Počasi bi drsel po dnu,
posutem z listi drobne bele rože
in ves srečen bi sanjal,
da so drobni sunki vala,
ki bi vame se zaganjal,
dotiki tvoje mehke, sladke kože.*

*In če vse, kar imenujemo življenje, so le sanje,
potem bi hotel tebe vplesti vanje.*

(Jakob Savinšek, *Edina si ...*, *Izbrane pesmi*, str. 49)

⁶⁶ Ž. L. 2004, p. 7.

SMRT JAKOBA SAVINŠKA IN MILE KAČIČ

»Preveč sem ljubil, da bi smel umreti - preveč sovražil, da bi smel živeti«, je leta 1945 zapisal Jakob Savinšek. Šele nekaj let po njegovi smrti so časopisi začeli objavljati članke ob obletnici smrti tega vélikega kiparja in s tem tudi hvalospeve njegovemu opusu.⁶⁷ Takoj so se zavedli, da gre za izjemen in zelo obsežen opus. Na to temo je Mila Kačič povedala Mileni Verhovar: "Ustvaril je za troje življenj."⁶⁸

Andrej Smrekar je ob dvajseti obletnici Savinškove smrti zapisal: »Razkorak med položajema evropske in slovenske plastike je bil prevelik, da bi ga bilo mogoče premostiti v tako kratkem času in pri tem obvarovati regionalne posebnosti. To je bila naloga generacije, ne posameznika. Savinšek je odpiral pota sistematično in dosledno, zastavljene cilje pa je uresničevala generacija njegovih akademskih kolegov. Še zmeraj je ta ustvarjalna zvrst premalo živa v naši kulturni zavesti, zato terja nadaljnje napore za popularizacijo. Forma viva je tista živa oblika, ki lahko največ stori za udejanjenje vseh tistih ciljev, ki jih je imel pred očmi pred več kot dvajsetimi leti njen pobudnik Jakob Savinšek.«⁶⁹

Ob njegovi smrti so se misli prepletale. Bil je mož izredne inteligence in razgledanosti, filozof in čudežni sanjač, poln čudovitega čutenja in entuziazma, tako značilnega za velik ustvarjalce, je izjavil Božidar Jakac, velik Savinškov prijatelj, ki mu je dajal naročila že v študentskih letih.⁷⁰

Ivanka Mežan je povedala, kakšen je bil odziv Mile Kačič na Savinškovo smrt. »Klicala me je na vroč avgustovski dan. Dobili sva se pri hotelu Slon, bila je vsa iz sebe, kar se ji je videlo že na obrazu. 'Umrli je, ni ga več ...', je ihtela. Vse najprej od Jakobove smrti ni bila enaka. V družbi sicer ni kazala te bolečine, vedno je držala celo omizje pokonci. To je bil njen dar. Imela je močen organizem, vsaj navzven je to kazala, navznoter pa je bila prazna. To sem opazila, ko je tolažbo začela iskati v hrani. Hranila je svoje telo, njena duša pa je ostala nenasičena. Vseskozi jo je vodila sila, ki je bila v teh trenutkih proti njeni volji, sila življenja. Živela je z bolečino; izgubila je vse, kar je imela rada, vse, kar je bilo njeno.«⁷¹ »Najprej mi je

⁶⁷ *Naši razgledi* 1981, p. 461.

⁶⁸ VEHOVAR 1996, p. 8.

⁶⁹ *Naši razgledi*, cit. n. 67., p. 461.

⁷⁰ JAKLIČ, cit. n. 48, p. 8.

⁷¹ Pogovor z Ivanko Mežan.

umrl Jakob, potem leta 1990 še sin David. Od takrat so se mi solze posušile. Nikogar svojega nimam več. Nič več ne jokam, ne morem, toliko hudega se mi je v življenju nabralo.«⁷²

Na Taboru, kjer je preživljala zadnje dni svojega življenja, je imela ob postelji Savinškov verz iz njej posvečene pesmi: *Če več ne pridem, ne pozabi me. Ti me zagrebi.*⁷³ In ob pogledu na ta stih je v osemnosemdesetem letu starosti umrla tudi ona.

Oba sta pokopana na ljubljanskih Žalah, toda ne skupaj. Ko je gospa Ivanka Mežan prišla pogledat negibno telo Mile Kačič in se zadnjič poslovit od nje, je prosila medicinske sestre, naj jo pokopljejo v zeleni obleki s črnimi vodoravnimi črtami ob pasu, kar je bila tudi pesničina želja. »Obleka je edina stvar, ki ji jo je Jakob podaril. Ničesar njegovega ni imela. Kipi so tako ali tako po njegovi smrti prešli v last njunega sina Davida, ker ji po zakonu nič ni pripadalo, saj nista bila poročena. Tako sem se odločila, da sestre prosim, naj uslišijo poslednjo Milino željo, ki je bila, da bi zaobjeta v tej obleki zaspala za vekomaj. Seveda sprva niso želele ustreči tej želji, saj morajo biti trupla sterilno ogrnjena v bel polivinil. Potem pa je bila tam tuja medicinka, ki ni bila Slovenka, ki se je oglasila: 'Pa, neka! Neka!'. No, tako sem bila pomirjena in Mila je lahko šla mirno v večna lovišča.«⁷⁴

⁷² BRATOK 1997, p. 2.

⁷³ Po besedah Ivanke Mežan.

⁷⁴ Pogovor z Ivanko Mežan.

ZAKLJUČEK

*Komaj sem objel te in poljubil,
pobožal lica in oči,
tvojega srca utrip zaslišal,
ostal sem sam
in prazne so noči
brez tvoje mehke kože.
Ne čutim več trepeta tvojih ust.
Kjer ti si, vse je, kjer te ni, je nič.
Najlepše ure so –
osute rože.*

(Jakob Savinšek, brez naslova, *Izbrane pesmi*, p. 51)

»Ljubezen je osrednji navdih Mile Kačič, povsem zemeljska, telesna ljubezen, ki premore seveda tudi svoje duhovne dimenzije, vendar kot vzrok ali posledico realnega ljubezenskega razmerja med moškim in žensko, ki si nenehno dajeta in jemljeta, rasteta in padata in v trenutkih sozvočja občutita tudi osrečujočo blaženost bližine in popolne pripadnosti drug drugemu.«⁷⁵

Primerjava njune intime in umetnosti, je kot vihrav ocean – nepregleden in velik. Pesmi Mile Kačič je veliko, še več Savinškovih kipov. Že sami umetnosti je težko primerjati, kar ne bi bilo relevantno in pošteno, a če pogledamo na samo vsebino Savinškovih kipov in Milinih pesmi, je razlika očitna. Zdi se, da Savinšek intimnega ljubezenskega življenja ni mešal s kiparjenjem, na drugi strani pa brez nje Miline pesmi ne bi nastale. On je ustvarjal zaradi nadgrajevanja samega sebe, ona je pisala zaradi dograjevanja same sebe. Ona piše o njem, on kipari zase.

Kljub temu, da je med njima tako umetniški kot tudi intimen prepad, se na določenih ravneh zlivata v eno. Njene pesniške zbirke krasijo njegove skice, njegovi kipi nosijo njeno ime, mnogo njenih pesmi je posvečenih njemu: *Dejal si mi: »Nekoč bom v kamen vklesal tvoje čudovite rame.«* (Mila Kačič, *Kiparju, Neodposlana pisma*, 1951). Eros se tako v tem, kot tudi po podobi ustvarjanja kaže pri obeh. Njo vodi ljubezen do njega, eros se kaže v sami predanosti kiparju, kar zasledimo v večini njenih pesmi: *V svojih toplih rokâh, ti moj romar, bi rada nosila / tvoje ubogo srce; / prisluhnila večnonemirnim utripom, / predajala se do norosti tem blaženim hipom / in, če začutila bi, da ga pogledi bole, / bi vase ga skrila.* (Mila Kačič, *Želja, Neodposlana pisma*, 1951). Njen eros ni le čustven, temveč tudi zelo telesen, saj

⁷⁵ ZLOBEC 1997, pp. 80 – 81.

piše o omami, ki si jo kar naprej želi doživljati, je ženski, nežen in krhek, tudi strasten, popolnoma predan, potrpežljiv, tako rekoč neminljiv. Partnerju ponuja pomiritev, uteho, varnost. Njega vodi ustvarjalni eros, Savinšek goji ljubezen do kipov, svoji dejavnosti je predan. Intenziteta njunega erosa je v obeh primerih visoka, oba ustvarjata z veliko močjo, z zagonom in s strastjo – le da ju vodita dve različni stvari – njo ljubezen do njega, njega pa ljubezen do kamna.

Tema diplomskega dela ni presojanje, ali pesmi Kačičeve sodijo na enako raven kot pesmi takratnih pesnikov (Ivan Minatti, Kajetan Kovič, Janez Menart, Ciril Zlobec in Tone Pavček), to je presodila literarna zgodovina, ki jo je postavila na obrobje, tako kot druge pesnice. Iz tega lahko sklepamo na diskrepanco med literarno zgodovino in priljubljenostjo med bralci. Sprašujem se, ima prav množični okus ali stroka? Prav tako ne želim presojati Savinškovih kipov, kaj šele njegovih čustev, ki jih je gojil do Kačičeve. Želela sem predvsem poglobiti vedenje o ozadju njune ustvarjalnosti, saj je po mojem mnenju njun odnos bistven za razumevanje in presojanje številnih njunih umetnin. Menim, da sem bila na področju osvetlitve njunega odnosa uspešna, medtem ko na določena vprašanja nisem uspela odgovoriti. Na vprašanje, kako natančno so Savinškove podobe cvetic prišle v pesniško zbirko Kačičeve, verjetno ne bomo našli odgovora, saj sta obravnavana umetnika pokojna. Dejstvo pa je, da so bile priložene že ob prvi izdaji *Neodposlanih pisem* in so delo Jakoba Savinška. Tudi Savinškove pesmi z ljubezensko tematiko nimajo naslovljenke, vendar je mogoče, da je večina pesmi posvečenih prav Mili Kačič. Vsaj želim si, da bi bilo tako.

POVZETEK

V diplomskem delu sem se posvetila dvema umetnikoma, ki sta zaznamovala slovensko likovno in gledališko področje, oba pa sta bila tudi pesnika. Pisala sem o pesnici Mili Kačič, ki s svojo intimistično poezijo še danes navdihuje vrsto ljudi in o kiparju Jakobu Savinšku, ki je eden prvih po drugi svetovni vojni v slovenski prostor vnašal nove smernice abstraktnega kiparstva. Moje diplomsko delo je poskušalo zajeti tako interpretacijo njune umetnosti kot tudi njun medsebojen, intimen odnos, zato je tudi podnaslov *Eros v likovni in pesniški podobi*. Kljub razlikovanju med umetnostma, popolnoma različnima smerema in razvojih, sta bila pesnica in kipar življenjska sopotnika, ki sta ustvarjala drug za drugega ter drug o drugem. V diplomskem delu sem poskušala na njuno umetniško ustvarjanje pogledati s te perspektive in njun osebni odnos vključiti tudi v interpretacijo izbranih umetniških del.

V diplomskem delu interpretiram pesniško zbirko *Neodposlana pisma*, posvečeno Jakobu Savinšku, skupaj z ilustracijami v knjigi, ki so delo Jakoba Savinška. Posvetila sem se tudi Savinškovim kipom, ki eksplicitno upodabljajo Milo Kačič.

LITERATURA IN VIRI

Aleksander BASSIN, Predgovor, *Revolucija in umetnost: izbor slovenskih spomenikov NOB*, Ljubljana 1974, pp. 7-9.

Andreja BORIN, *Abstraktni principi v slovenskem kiparstvu do 1970*, 1997 (diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, tipkopis).

Tadej BRATOK, Nekdaj so imele ljubljanske hiše dušo in imena, *Ljubljana*, X/2, 1997, p. 2.

Irena BREJC, Mili Kačičevi v spomin, *Večer*, LVI/56, 2000, p. 20.

Tine GERM, *Simbolika cvetja*, Ljubljana 2002.

<http://museums.si/sl/collection/object/1633/jakob-savinsek-portret-igralke-mila-kacic>, dostopno 3. 9. 2014.

<http://museums.si/sl/collection/object/30772/jakob-savinsek-lezeci-zenski-akt>, dostopno 3. 9. 2014.

<http://www.nm.sik.si/si/aktualno/detajl/?id=1169>, dostopno 20. 2. 2014.

<http://revija.ognjisce.si/brez-kategorije/67-revija/revija-ognjisce/pricevanje/1751-mila-kacic>, dostopno 22. 4. 2014.

Tanja JAKLIČ, Kmalu bom umrl, *Delo*, XL/155, 1998, p. 8.

Mila KAČIČ, *Neodposlana pisma*, Ljubljana 1951.

Sonja KLEMENC, Jakob Savinšek, kipar, *Retrospektivna razstava Jakoba Savinška. Jakob Savinšek 1922 – 1961* (Ljubljana, Moderna galerija, 13. 9. – 13. 11. 1994, ed. Špelca Čopič, Sonja Klemenc, Jure Mikuž), Ljubljana 1994, pp. 15 – 24, 137 – 150.

Zoran KRŽIŠNIK, Likovna umetnost, *Sodobnost*, XIII/1/3, 1965, pp. 241 – 242.

Ž. L., Jakob Savinšek: Izbrane pesmi, *Delo*, XLVI/49, 2004, p. 7.

Janez MENART, Spremna beseda, *Okus po grenkem*, Ljubljana 1987, pp. 5 – 7.

Jure MIKUŽ, Savinškovo iskanje samega sebe, *Retrospektivna razstava Jakoba Savinška. Jakob Savinšek 1922 – 1961* (Ljubljana, Moderna galerija, 13. 9. – 13. 11. 1994, ed. Špelca Čopič, Sonja Klemenc, Jure Mikuž), Ljubljana 1994, pp. 9 – 14.

Naši razgledi, XXX, 1981, p. 461.

Irena NOVAK POPOV, Sprehodi po slovenski poeziji, *Sodobna poezija slovenskih pesnic*, Maribor 2003, pp. 256 – 258.

Irena NOVAK POPOV, *Sodobna slovenska poezija*, 38. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Zbornik predavanj, Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, Ljubljana 2002, 271-281.

Pogovor z Ivanko Mežan, 26. 2. 2014.

Vasja PREDAN, Kačič Mila, *Enciklopedija Slovenije*, IV, Ljubljana 1990, p. 367.

Marijan RUPERT, Izbrane pesmi Jakoba Savinška, *Odprtih oči smo na hrbet časa položeni*, (ed. Marjan Rupert), Ljubljana 2003, p. 107 – 116.

Melita STELE - MOŽINA, In memoriam Jakobu Savinšku, *Naša sodobnost IX*, X, 1961, pp. 918 – 919.

Maruša TERAN, *Poezija Mile Kačič*, 2002 (diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, tipkopolis).

Milena VEHOVAR, Savinšek je ustvaril za troje življenj, *Večer*, LII/196, 1996, p. 8.

Virna VIDIC – RATKOVIĆ, *Mila Kačič in njena poezija*, 1995 (diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, tipkopolis).

Zapiski predavanj pri predmetu Umetnost novega veka v Zahodni Evropi II (19. In 20. stoletje).

Ciril ZLOBEC, Spremna beseda, *Minevanja*, Ljubljana 1997, pp. 79 – 82.

ŽEBOVEC Marjeta: *Slovenski književniki: rojeni od leta 1900 do 1919*, Ljubljana 2006.

SEZNAM PRILOG

<i>Priloga 1: Izjava o avtorstvu</i>	2
<i>Priloga 2: Izjava kandidata / kandidatke</i>	3
<i>Priloga 3: Zahvala</i>	4

SLIKOVNO GRADIVO

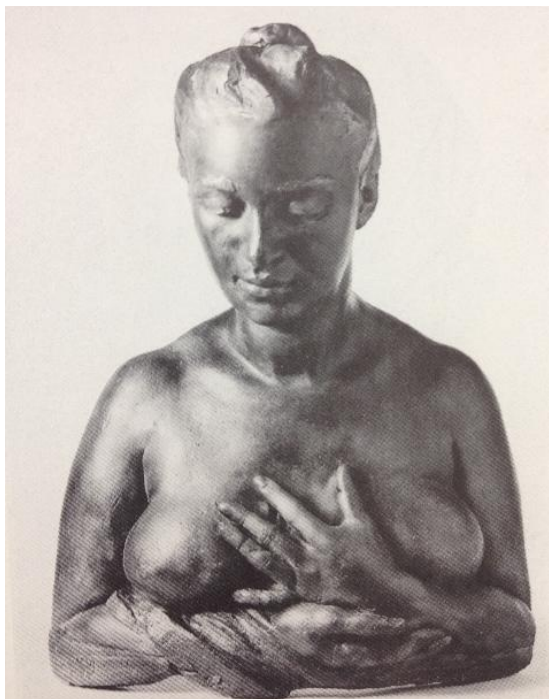
Slika št. 1: Jakob Savinšek, *Ženski akt*, 1958, Moderna galerija, Ljubljana (<http://museums.si/sl/collection/object/30772/jakob-savinsek-lezeci-zenski-akt>)

Slika št. 2: fotografija Mile Kačič ob kipu Jakoba Savinška *Portret Mile Kačič*, 1955 (*Retrospektivna razstava Jakoba Savinška. Jakob Savinšek 1922 – 1961* (Ljubljana, Moderna galerija, 13. 9. – 13. 11. 1994, ed. Špelca Čopič, Sonja Klemenc, Jure Mikuž), Ljubljana 1994, p. 12).

Slika št. 3: Jakob Savinšek, *Portret Mile Kačič*, 1955, Moderna galerija, Ljubljana (<http://museums.si/sl/collection/object/1633/jakob-savinsek-portret-igralka-mile-kacic>).

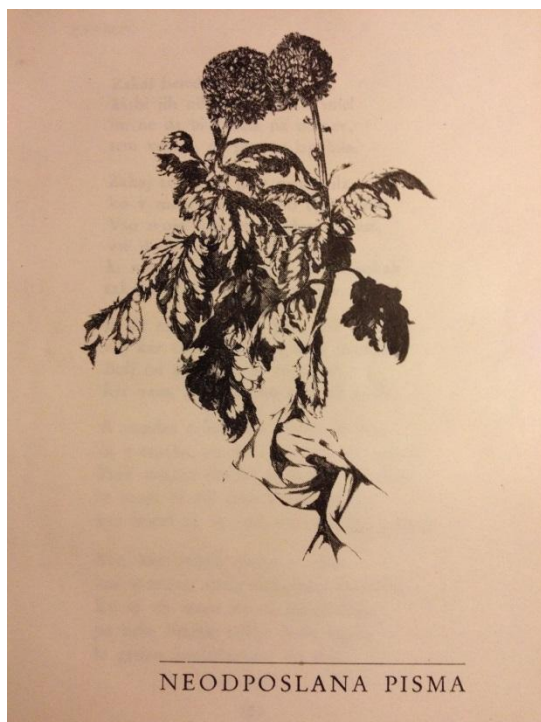
Slika št. 4: Jakob Savinšek, *Portret Mile Kačič*, (1946), Medobčinski muzej Kamnik, Kamnik (*Retrospektivna razstava Jakoba Savinška. Jakob Savinšek 1922 – 1961* (Ljubljana, Moderna galerija, 13. 9. – 13. 11. 1994, ed. Špelca Čopič, Sonja Klemenc, Jure Mikuž), Ljubljana 1994, p. 147).

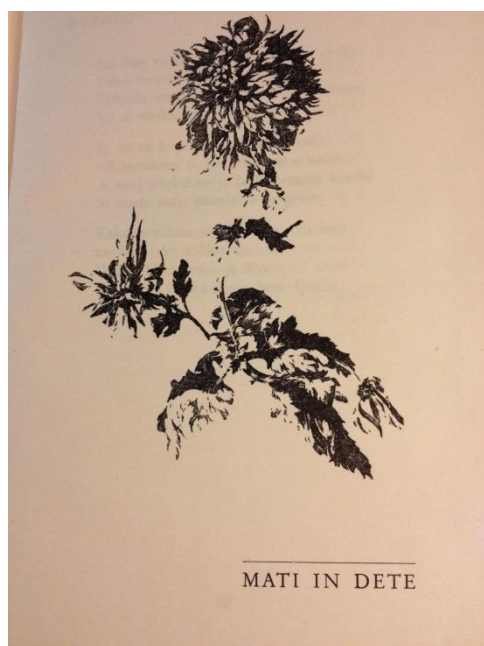
Slika št. 5: Jakob Savinšek, *Noseča*, (1949), Moderna galerija, Ljubljana (*Retrospektivna razstava Jakoba Savinška. Jakob Savinšek 1922 – 1961* (Ljubljana, Moderna galerija, 13. 9. – 13. 11. 1994, ed. Špelca Čopič, Sonja Klemenc, Jure Mikuž), Ljubljana 1994, p. 150).

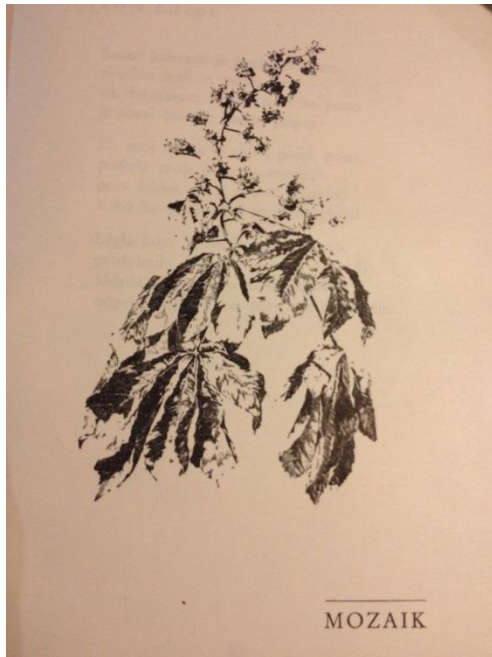
Slika št. 6: Jakob Savinšek, *Jeglič* za prvi razdelek pesniške zbirke Mile Kačič *Neodposlana pisma* (Mila Kačič, *Neodposlana pisma*, Ljubljana 1951, p. 9).

Slika št. 7: Jakob Savinšek, *Krizantema* za drugi razdelek pesniške zbirke Mile Kačič *Neodposlana pisma* (Mila Kačič, *Neodposlana pisma*, Ljubljana 1951, p. 21).

Slika št. 8: Jakob Savinšek, *Krizantema* za tretji razdelek pesniške zbirke Mile Kačič *Neodposlana pisma* (Mila Kačič, *Neodposlana pisma*, Ljubljana 1951, p. 55).

Slika št. 9: Jakob Savinšek, *Divji kostanj* za četrti razdelek pesniške zbirke Mile Kačič *Neodposlana pisma* (Mila Kačič, *Neodposlana pisma*, Ljubljana 1951, p. 63).